कविकुलबुरू कालिदास संस्कृत विश्वविद्याालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M2420(7) विषय (पुराण)

नाव अथ श्रीमदध्यात्म रामायणोत्तर कांड

लेखक/लिपीकार राम वर्णन

पृठ .... काळ .... पूर्ण/अपूर्ण

M2420(7)

अथसूक्ष्मोपाधिमाह सूक्ष्ममिति बुधाअन्यत् स्थूलशरीरविलक्षणं शरीरंलिंगदेहाख्यं आत्मनउपाधिंविदुः तत्स्वरूपमा
ह सूक्ष्मंचक्षुराद्यविषयः मनोबुद्धिदशेंद्रियैः प्राणैश्चयुतं संकल्पात्मकं मनः निश्चयात्मिकाबुद्धिः घ्राणरसनाचक्षुस्त्वक्श्रो
त्रेतिपंचज्ञानेंद्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थानिकर्मेंद्रियाणि प्राणापानव्यानोदानसमानाश्चप्राणास्तैर्युतं एतत्सप्तदश
समुदायात्मकं तदाधारभूतान्यपंचीकृतभूतसंभवं तेभ्यउत्पन्नं अतएवाहश्यं तथाभोक्तुः सुखदुःखाद्यनुभवस्यानुसा-
धनंस्थूलशरीरस्येतदनुगतस्यैवभोगसाधनमितिभावः एतद्वियोगेनैवमरणव्यवहारइतिबोध्यम् २९ इतिजीवोपाधिह

सूक्ष्मंमनोबुद्धिदशेंद्रियैर्युतंप्राणैरपंचीकृतभूतसंभवम् भोक्तुःसुखादेरनुसाधनंभवेच्छरीर
मन्यद्विदुरात्मनोबुधाः २९ अनाद्यनिर्वाच्यमपीहकारणमायाप्रधानंतुपरंशरीरकम् उपाधिभेदा
त्तुयतःपृथक्स्थितंस्वात्मानमात्मन्यवधारयेत्क्रमात् ३०

यमुक्त्वाईशोपाधिमाह अनादीति अनादिउत्पत्तिही
नंनानाविधपरिणामशालितयापरिणामरूपेणनश्वरमिति अनादित्वमात्रोक्त्यासूचितमनिर्वाच्यंसत्वासत्वाभ्यांनिर्वक्तुम
शक्यंकारणंसकलप्रपंचस्यजनकं ईदृशीमायातुब्रह्मणः परंईश्वरव्यवहारसंपादकत्वादुत्कृष्टंप्रधानंशरीरकंस्वार्थे
कः एवमुपाधिभेदादेकमेवचैतन्यम् यतः पृथक्स्थितंजीवईशभेदबुद्धिविषयमतोलक्षणयोपाधिपरित्यागेनस्वात्मान
मात्मनिअवधारयेदभेदेनजानीयात् क्रमाच्छ्रवणमनननिदिध्यासनक्रमेणेत्यर्थः ३० ७ ७

अथवाक्यार्थविचारफलमाह कोशेष्विति आनंदमयस्यब्रह्मत्वे अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयेषु चतुर्षुकोशे षुतत्तत्संगात्तत्तदाकृतिर्विभाति यथाजपादिसंगात्स्फटिकोऽनेकाकृतिर्भाति आनंदमयस्यापिजीवत्वत्वादिनांतुतेनसहपंच सुकोशेष्विति बोध्यम् अस्मिन्महावाक्येपरितोविचारितेसम्यक्विचारितेसत्ययमात्माऽसंगरूपः अन्नमयादिभिः संगरहि तः असंगोनहिसज्जतइतिश्रुतेः अजोह्ययम्अविज्ञायतेस्थूलोहमित्यादिस्तज्ज्ञस्यतत्तत्कोशसंगाद्भातीतिःस्फटिकवत् तत्त्व ज्ञस्यतुनतथाप्रतीतिरितिभावः एवंचतत्तदुपाधिकृततद्रूपताप्रतीतिनिरासएवविचारफलमितिभावः [illegible]दावव- स्थापिबुद्धिधर्मोनात्मधर्मइत्याह बुद्धेरिति इहआत्मनिस्वप्नादिभेदेनजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभेदेनयात्रिधावृत्तिर्दृश्यते सापिगुण

कोशेष्वयंतेषुतुतत्तदाकृतिर्विभातिसंगात्स्फटिकोपलोयथा असंगरूपोऽयमजोयतोऽद्वयोविज्ञा यतेऽस्मिन्परितोविचारिते ३१ बुद्धेस्त्रिधावृत्तिरपीहदृश्यतेस्वप्नादिभेदेनगुणत्रयात्मनः अन्योन्य तोऽस्मिन् व्यभिचारतोमृषानित्येपरेब्रह्मणिकेवलेशिवे ३२

त्रयात्मनः सत्वरजस्तमोरूपगुणत्रयस्वरूपायाबुद्धेः धर्मः उक्तावस्थात्रयस्योक्तमूलकत्वात् एतदवस्थात्रयस्यास्मिन् अ वस्थानंव्यभिचारतोमृषाबुद्ध्यध्यासनिबंधनंनतुवास्तवमित्यर्थः अन्योन्यतोव्यभिचारतस्तस्यावस्थात्रयस्यस्वरूपतो मृषात्वात् तद्भानस्यमृषात्वमेवस्वप्नकालेजाग्रत्सुषुप्त्योरभावात् जाग्रतिइतरद्वयस्याभावात् सुषुप्ताविवतरयोरभावात् पर स्परंव्यभिचारोबोध्यः आत्मनस्तदनाश्रयत्वंविशेषणैराह नित्येउत्पत्तिनाशशून्येपरेगुणत्रयातीतेब्रह्मणिव्यापकेकेव लेऽसंगेशिवे आनंदरूपे एवंभूतेसदेकरसेपरस्परव्यभिचारधर्माधानमसंभवइतिभावः ३२ ७ ७

अथत्याज्यत्वाय संसारमूलभूतां वृत्तिमाह देहेति एषां संघातात् इतरेतराध्यासविषयात् अजस्रं यावद्धियो बुद्धेर्वृत्तिस्तमोमू
लतयाऽज्ञलक्षणा अज्ञत्वज्ञापिका यावत्परिवर्तते तावद्भवोद्भवः संसारोद्भवो भवेत् तमःपदं रजसोप्युपलक्षणम् रजस्त
मःप्रधाना बुद्धिः संसारहेतुत्वात्सर्वथा त्याज्येति भावः ३३ कृतमहावाक्यविचारस्य कर्तव्यमाह नेतीति अथात आदेशो
नेति नेतीति प्रमाणेन निराकृतं मिथ्यात्वेन गृहीतमखिलं जगत् येन सः ततो हृदा सत्त्वप्रधानेन मनसा सम्यगास्वादितं-

देहेंद्रियप्राणमनश्चिदात्मनां संघादजस्रं परिवर्तते धियः वृत्तिस्तमोमूलतयाऽज्ञलक्षणा याव
द्भवेत्तावदसौ भवोद्भवः ३३ नेतिप्रमाणेन निराकृताऽखिलो हृदा समास्वादितचिद्घनामृतः त्य
जेदशेषं जगदात्तसद्रसं पीत्वा यथांभः प्रजहाति तत्फलम् ३४

चिद्घनामृतं दुःखासंभिन्नं सुखं येन सः स्वर्गादि तु परिणामदुःखत्वात्तत्संभिन्नमेव एवंभूतोऽशेषं जगद्देहें-
द्रियादिदृश्यसमूहं त्यजेत् हानोपादानबुद्धिविषयं न कुर्यात् किंतूदासीनस्तत्र भवेत् ननु देहेंद्रियादिभिरेव तज्ज्ञान
लाभात् कथमुपजीव्यस्य त्याग इत्याशंक्य दृष्टांतदर्शनेन परिहरति यथा तृषावान् आत्तः सद्रसो माधुर्यं येन तादृशनारी
केलनारंगादिफलांतर्वर्त्यंभः पीत्वा तत्स्थानभूतं तत्फलं जहाति तत्रोदासीनो भवति तद्वत् सर्वदृश्यसारांशो ब्रह्म तल्लाभे सति
निःसारं दृश्यं नोपादेयं नापि हेयमिति भावः यतो भयादिसंभावनानाद्धेयमित्युच्यते ३४ ५ ९

अ॰रा॰टी॰ इतरस्यानित्यत्वेन तत्र वैराग्यार्थमात्मन एव नित्यत्वमाह कदाचिदिति कदापीत्यर्थः अनवः उत्पत्त्यनंतरं विद्यमानो हि नवः उ॰कां॰
२१ तेन जन्मानंतरास्तित्वं व्यावर्तितम् नवत्वाभावेनैव जीर्णत्वाभावादवस्थांतरापत्तिरूपपरिणामोऽपि निरस्तः अनेन जायते ७
स्तिविपरिणमते वर्द्धते पक्षीयते नश्यतीति षड्भावविकारवत्त्वादनित्यमिति ततो विरज्येतेति बोधितं यत ईदृशो न एव निर
स्तः सर्वस्य देहेंद्रियादेरतिशयो महत्त्वं येन स्वलोभासः यल्लाभान्नापरो लाभ इति श्रुतेः यतः सुखात्मकः आनंदस्वरूपः स्वयं-
प्रभः स्वप्रकाशः देहेंद्रियादिस्तु दुःखस्वरूपः परप्रकाश्यश्च यस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः सर्वगतो व्यापकः अयमद्वय

कदाचिदात्मा न मृतो न जायते न क्षीयते नापि विवर्द्धते नवः निरस्तसर्वातिशयः सुखात्मकः स्वयंप्रभः सर्वगतोऽयमद्वयः ३५ एवंविधे ज्ञानमये सुखात्मके कथं भवो दुःखमयः प्रतीयते अज्ञानतोऽध्यासवशात्प्रकाशते ज्ञाने विलीयेत विरोधतः क्षणात् ३६

द्विविषयः प्रत्यगात्माऽपि अद्वयः उक्ताद्वयब्रह्मस्वरूप एव न ततोऽतिरिक्त इति भावः अयमात्मा ब्रह्मेति श्रुतेः ३५ ननु एवं
विधे विकारशून्ये आत्मनि जन्ममरणादिप्रवाहरूपसंसारभानं कथमिति शंकते एवंविधे इति दुःखमयः दुःखप्रचुरः उत्तरय
ति अज्ञानमूलको योऽध्यासो देहांतःकरणादौ अहंममेत्यध्यासस्तद्वशात् एवं च भ्रांतिरूपात्तत्प्रतीतिरिति भावः नन्वेवं
कथं तस्य संसारस्य निवृत्तिस्तत्राह ज्ञान इति आविर्भूत इति शेषः ज्ञानस्याज्ञानविरोधित्वात्तदुत्पत्तिक्षण एव कारणभू २१
ताज्ञाननाशात्तत्कार्यसंसारस्यापि विलय इत्यर्थः यथा रज्जुसर्पस्य लय इत्यर्थः ३६ ७ ७

अथाध्यासलक्षणमाह यदन्यदिति यदन्यत्सर्पादिकमन्यत्ररज्ज्वादौ भ्रमात् भ्रमजनकाद्दोषाद्धि भाव्यते विज्ञायते ऽमुं विपश्चि तो विद्वांसो ऽध्यासं इत्याहुः यथाऽसर्पभूते रज्ज्वादौ अहि विभावनं सर्पारोपो रज्ज्वबुद्धिमूलकस्तद्वदीश्वरेऽपि जगत् देहादिसं सारात्मकं सर्वं विभाव्यते आत्मज्ञानाभावाद्यथार्थतया न ज्ञायते ३७ आत्मनि जगद्भाने कीदृशोऽध्यासो निमित्तं तदाह वि कल्पेति सर्वविकल्पकारणमायारहिते वस्तुतः तत्संगरहिते चिदात्मके चित्स्वरूपे सर्वकारणे निरामये दुःखासंभिन्नानं दमये केवले सर्वविकारशून्ये परे दृश्यविलक्षणे ब्रह्मणि व्यापके आत्मनि प्रथममहंकारः कल्पितः स एवाध्यासः अहंबु-

यदन्यदन्यत्र विभाव्यते भ्रमादध्यासमित्याहुरमुं विपश्चितः। असर्पभूतेऽहिविभावनं यथा रज्ज्वादिके तद्वदपीश्वरे जगत् ॥ ३७ ॥ विकल्पमायारहिते चिदात्मकेऽहंकार एष प्रथमः प्रकल्पितः। अध्यास एवात्मनि सर्वकारणे निरामये ब्रह्मणि केवले परे ॥ ३८ ॥ इच्छादिरागादिसुखादिधर्मिकाः सदा धियः संसृतिहेतवः परे। यस्मात्प्रसुप्तौ तदभावतः परः सुखस्वरूपेण विभाव्यते हि नः ॥ ३९ ॥

द्ध्यात्मको ऽध्यास एव सर्वसं सारकारणमिति भावः ३८ बुद्धिनिष्ठ एव संसारो न त्वात्मनिष्ठ इत्यत्रान्वयव्यतिरेकौ प्रमाणयति इच्छादीति परे सर्वसाक्षि णि आत्मनि संसृतिहेतवः भासमानसंसारकारणं सदा कालत्रयेपि इच्छादि रागादि सुखादि धर्मिकाः इच्छोपेक्षे रागद्वेषौ सुखदुःखे इत्येवमादिद्वंद्वधर्मिकाः धिय एव धीषु सतीषु संसार इत्यन्वयमुक्त्वा व्यतिरेकमाह यस्मात् कारणात् प्रसुप्तौ तदभा वात् धीवृत्त्यभावात् परः आत्मा नोऽस्माभिः तृतीयार्थे षष्ठी सुखरूपेण स्वस्वरूपमात्रेण विभाव्यते निश्चीयते न तु संसारित्वे- नेति भावः सुप्तोत्थितस्तु सुखमहमस्वाप्समिति प्रत्यभिज्ञानुभवात्तदात्मस्वरूपनिश्चयोऽस्तीति तात्पर्यम् ३९

पुनस्तत्त्वंपदार्थस्वरूपमाह अनादीति अनादिर्याअविद्यातत्तउद्भवोयस्याबुद्धेरंतःकरणस्यतत्रबिंबितः प्रतिबिंबितश्चितः प्रकाशः सजीवईर्यते आत्मापरमात्माधियःसाक्षितयाधीधर्मासंगेनैवपृथक्स्थितः अंतर्यामितयेत्यर्थः जीवोऽहंसुखीत्यादिप्रकारेणांतःकरणधर्माध्यासवान् परमात्मातु साक्षितयासर्वत्रविद्यमानोऽपि नतथेतिभावः अतएवबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरःबुद्धिलक्षणपरिच्छेदरहितः अतएवपरः एवंचज्ञानेन प्रतिबिंबाधारविलयेप्रतिबिंबस्यविलयात्सजीवः सएवपरमात्मैव हि प्रसिद्धम् सइत्यस्यचावृत्तिर्बोध्या ४० अथबुद्ध्यात्मनोःपरस्पराध्यासवशात् परस्परधर्मभानमितिदार्ढ्यायपुनराह चिद्बिं

अनाद्यविद्योद्भवबुद्धिबिंबितोजीवःप्रकाशोऽयमितीर्यतेचितः आत्माधियःसाक्षितयापृथक्स्थितोबुद्ध्यापरिच्छिन्नपरःसएवहि ४० चिद्बिंबसाक्षात्मधियांप्रसंगतस्त्वेकत्रवासादनलाक्तलोहवत् अन्योऽन्यमध्यासवशात्प्रतीयतेजडाजडत्वंचचिदात्मचेतसोः ४१

बेति चिदात्मचेतसोरन्योन्याध्यासवशात्परस्परतादात्म्यारोपाज्जडाजडत्वंप्रतीयते चेतसोवृत्तीनांज्ञानत्वं जीवात्मनोजडत्वंप्रतीयते अतएवज्ञानाश्रयआत्मेतिचिनएवतार्किकव्यवहारः जीवात्मनिजडात्माकथ्यते बुधैरितिस्मार्तव्यवहारश्च अत्रहेतुः चिदित्यादि चिद्बिंबंयस्यसचिदाभासःअक्षैःसहितःसाक्षःसेंद्रियःसचासावात्मामनःधीरंतःकरणंतेषांप्रकृष्टसंगाद्वृत्तिसंन्निकर्षादध्यासइत्यर्थः अत्रदृष्टांतःअनलाक्तलोहवत् अग्नितप्तलोहपिंडवत् अग्निधर्मोदाहकत्वंलोहधर्मश्च वर्तुलत्वाद्यनलेभासते तत्रहेतुरेकत्रवासात् परस्परविभागेनवृत्तेरित्यर्थः तद्वदेनयोरपिपरस्परधर्माध्यासइत्यर्थः ४१ २२

उक्तमेवार्थंदार्ढ्यायपुनराह गुरोरिति वेदवाक्यतइत्यनेन श्रवणंगुरोः सकाशादपि ततश्चानेन मननमुक्तम् ताभ्यांसंजातोविद्याज्ञानरूपस्यात्मनोऽनुभवोयस्यसः अनेनकृतनिदिध्यासन इत्यर्थः तंचिदानंदस्वरूपंस्वात्मानमुपाधिवर्जितं रहितोपाधिधर्ममात्मस्थंहृत्स्थंनिरीक्ष्य अपरोक्षीकृत्याशेषंजडं दृश्यंत्यजेत् तत्रोदासीनोभवेदितिभावः ४२ ज्ञेयंनिरुपाधिकंस्वरूपं श्लोकद्वयेनाह प्रकाशेति अहंप्रकाशरूपः स्वप्रकाशः परप्रकाशहीनः परप्रकाशरूपोयथाघटादिः अजोजन्मादिहीनः अद्वयः सजातीयद्वितीयरहितः असद्रूद्धिभातः सद्रूदपिपरेणाभासकांतरेणप्रकाशितः सद्रूद्धिभातः नसद्रूद्धिभातोऽसद्रूद्धिभातः न

गुरोः सकाशादपिवेदवाक्यतः संजातविद्यानुभवोनिरीक्ष्यतम् स्वात्मानमात्मस्थमुपाधिवर्जितंत्यजेदशेषजडमात्मगोचरम् ४२ प्रकाशरूपोऽहमजोऽहमद्वयोसद्रूद्धिभातोऽहमतीवनिर्मलः विशुद्धविज्ञानघनोनिरामयः संपूर्णआनंदमयोऽहमक्रियः ४३ सदैवमुक्तोऽहमचिंत्यशक्तिमानतींद्रियज्ञानमविक्रियात्मकः अनंतपारोऽहमहर्निशंबुधैर्विभावितोऽहंहृदिवेदवादिभिः ४४

तत्रसूर्योभातिन चंद्रतारकमितिश्रुतेः नतद्भासयतेसूर्यइतिस्मृतेश्च अतीवनिर्मलः मायाकृतावरणविक्षेपरहितः विशुद्धविज्ञानघनः विशुद्धचिदेकरसः निरामयः कर्तृत्वाभिमानरहितः संपूर्णः देशकालपरिच्छेदहीनः आनंदमयः आनंदस्वरूपः स्वार्थेमयट् अक्रियः परिणामहीनः ४३ सदैवेति अहंसदैवकालत्रयेऽपिमुक्तः सर्वधर्मरहितः अचिंत्यशक्तिमान् यः परमात्मा अतींद्रियज्ञानं इंद्रियातिरिक्तज्ञानरूपः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहइतिश्रुतेः अविक्रियात्मकोऽपरिणामी अनंतपारः अंतः कालतः पारः परंतीरं तावविद्यमानौयस्यतेनदेशकालपरिच्छेदहीनः ईदृशोयः परमात्माबुधैर्हृदि अहर्निशंविभावितः सोहमित्यर्थः ४४

एवंभावनायाःफलमाह एवमिति उक्तरीत्यासदा आत्मानंअखंडितात्मनाविषयानाकृष्टचित्तेनविचारमाणस्य ध्यायतः धातूनामनेकार्थत्वात् चरमाणएवचारमाणः स्वार्थेऽण् विशुद्धभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिरुदेतीतिशेषः साचोदितःकारके देहांतरप्रापककर्मभिः सहाविद्यामचिरेणशीघ्रमेवहन्यात् यथोपासितंसेवितंरसायनंरुजोहन्यात्तद्वत् ४५ तत्रध्यानेइतिकर्तव्यतामाह विविक्तइति निर्जनइत्यर्थः आसीनोयथोचितपद्मासनाद्युपविष्टउपारतेंद्रियः निवृत्तव्यापारेंद्रियः तेनशमदमादिसंपन्नः विनिर्जितात्मा प्राणायामादिभिर्जितांतःकरणः अतएवविमलांतराशयोविशुद्धचित्तःविज्ञानदृक् वि

एवंसदात्मानमखंडितात्मनाविचारमाणस्यविशुद्धभावना हन्यादविद्यामचिरेणकारकैरसायनं
यद्वदुपासितंरुजः ४५ विविक्तआसीनउपारतेंद्रियोविनिर्जितात्माविमलांतराशयः विभावयेदेक
मनन्यसाधनोविज्ञानदृक्केवलआत्मसंस्थितः ४६ विश्वंयदेतत्परमात्मदर्शनंविलापयेदात्मनिस
र्वकारणे पूर्णश्चिदानंदमयोवतिष्ठतेनवेदबाह्यंनचकिंचिदांतरम् ४७

ज्ञानेएवदृक्भावनंयस्यसःद्रष्टृदृश्यभानरहितःअनेननिर्विकल्पकसमाधिरुक्तः अनन्यसाधनः तत्त्वज्ञानातिरिक्तमुक्तिसाधनास्तित्वभ्रमरहितः केवलोऽसंगः आत्मसंस्थितःआत्मन्येवसंस्थासमाप्तिः संजातायस्यसः तेननकदापिविषयांतरसंचारवच्चित्तःविभावयेत् ध्यायेत् ४६ किंच यदेतत् भूतंभविष्यद्वर्तमानंविश्वंपरमात्मदर्शनंभासकोयस्यतत् तस्यभासासर्वमिदंविभातीतिश्रुतेः तत्सर्वकारणेमायासन्निधानात् सर्वोपादानत्वेनाभिमते आत्मनिविलापयेत् उपादानसत्ताव्यतिरेकेणकार्यसत्तांनपश्येत् ताहशस्यलक्षणमाह संपूर्णःअवाप्तसमस्तकामः तस्यकाम्याभावात् चिदानंदमयः तद्रूपोवतिष्ठते बाह्यमांतरंचदृश्यंनजानाति सर्वत्रब्रह्मदर्शनादितिभावः ४७

समाधिसिद्धेः पूर्वंयत्कर्तव्यंतदाह पूर्वमिति समाधेः सकलविषयव्यासंगनिवृत्तिपूर्वकंब्रह्माकारवृत्तिः समाधिस्ततः पूर्वं अखिलंसचराचरंजगत् ओंकारमात्रंविचिंतयेत् ओंकारोमीयतेनयेनिमात्राप्रमाणंबोधकत्वेनपरिच्छेदकोयस्यतथाजा नीयात् तदेवविवृणोति तदेवेति जगदेवेत्यर्थः प्रणवोवाचकोविभाव्यते एतद्धिप्रसिद्धइत्यर्थः इयंभावनाज्ञानवशादेव नबोधतः निर्विशेषब्रह्मसाक्षात्कारस्तदुत्तरंनेत्यर्थः तस्यसर्ववृत्त्युपमर्दकत्वात् ४८ उकमर्थंविवृणोति अकारेति अ कारसंज्ञस्तद्वाच्यः पुरुषोहिविश्वकोविश्वएवविश्वकः विश्वशब्देनपरिभाषितः अयंजाग्रत्साक्षीविराट् ततः स्वप्नसाक्षीतै

पूर्वंसमाधेरखिलंविचिंतयेदोंकारमात्रंसचराचरंजगत् तदेववाच्यंप्रणवोहिवाचकोविभाव्यतेज्ञान वशान्नबोधतः ४८ अकारसंज्ञः पुरुषोहिविश्वकोह्युकारकस्तैजसईर्यतेक्रमात् प्राज्ञोमकारः परिप ठ्यतेखिलैः समाधिपूर्वंनतुतत्त्वतोभवेत् ४९ विश्वंत्वकारंपुरुषंविलापयेदुकारमध्येबहुधाव्यवस्थि तम् ततोमकारेप्रविलाप्यतैजसंद्वितीयवर्णंप्रणवस्यचांतिमे ५०

जसः तेनपदेनपरिभाषितः लिंगदेहाभिमानीहिरण्यगर्भउकारकः उकारप्रतिपाद्यईर्यते ततः सुषुप्तिसाक्षीप्राज्ञपदवाच्यो- मायोपाधिकोमकारस्तद्वाच्यः पठ्यतेऽखिलैर्वेदैः इयंभावनासमाधिपूर्वंसमाधेः पूर्वमेव नतत्त्वतः तत्त्वसाक्षात्कारेसतिन भवेत् सर्वस्यब्रह्मणिप्रविलयात् ४९ अथविलापनप्रकारमाहद्वाभ्याम् विश्वंत्विति उकारमध्येबहुधाव्यवस्थितंस्थूल देहनिबंधनंस्थूलदेहाभिमानेनस्थितंविश्वंपुरुषंतद्वाचकमकारंचविलापयेत् तुश्चार्थे विलीनंभावयेत् ततस्तैजसंलिंगे- देहाभिमानिनंपुरुषंतद्वाचकम् प्रणवद्वितीयवर्णमुकारंविलीनंविश्वकंमकारेविलाप्यविलीनंभावयित्वा ५० ७.

ततस्तादृशंमकारं तद्वाच्यंप्राज्ञंचकारणंकारणत्वाभिमानिनंपुरुषंइहात्मनिचिद्घनेपरे विलापयेत् तथाभावयेत् ततः सोऽहं सर्वधि
लापाधिष्ठानंपरंब्रह्मविभावयेत् तद्विशिनष्टि सदाविमुक्तिमत् नित्यमुक्तम् नन्वहंपदार्थस्यरागद्वेषादिमलिनस्यकथंब्रह्मत्वभा
वनेत्याशंक्याह पदार्थंविशिनष्टि उपाधितोमुक्तः अतएवामलः तथाभावेनसाधनंविज्ञानदृग्विज्ञानंनिदिध्यासनं ब्रह्ममात्र
प्रत्ययाविच्छेदरूपादृक् तत्साक्षात्कारेसाधनंयस्यसः ५१ एवंभावनावतोलक्षणमाह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाजाताप
रमात्मन्येकभावनायस्यसः परिविस्मृतमखिलंपुत्रदेहादियेनसः अतएवस्वस्वरूपानंदेनैवतुष्टः नतुविषयानंदेन तस्य
परिणामेदुःखरूपत्वात्ततोविरक्तइत्यर्थः साक्षान्नित्यात्मनिस्फुरत्स्वप्रकाशकः साक्षाद्दोपाधिकनामरूपभेदराहित्येननित्यम

मकारमप्यात्मनिचिद्घनेपरे विलापयेत्प्राज्ञमपीहकारणम् सोऽहंपरंब्रह्मसदाविमुक्तिमद्विज्ञानदृङ्मुक्त
उपाधितोऽमलः ५१ एवंसदाजातपरात्मभावनः स्वानंदतुष्टः परिविस्मृताखिलः आस्तेसनित्यात्मसु
खप्रकाशकः साक्षाद्विमुक्तोऽचलवारिसिंधुवत् ५२ एवंसदाभ्यस्तसमाधियोगिनोनिवृत्तसर्वेंद्रियगो
चरस्यहि विनिर्जिताशेषरिपोरहंसदादृश्योभवेयंजितषड्गुणात्मनः ५३

खंडितमात्मस्वरूपंयस्यस्वप्रकाशश्च
तद्रूपः एवंरूपोविमुक्तोजीवन्मुक्तः अचलंनिश्चलंवारियस्यतादृशासिंधुवदास्ते विषयसंबंधरूपलहरीरहितआस्तइत्यर्थः
५२ ईदृशस्यमत्प्राप्तिर्भवत्येवेत्याह एवमिति उक्तप्रकारेणसदाभ्यस्तसमाधेर्योगिनः निवृत्ताः सर्वेषामिंद्रियाणांगो
चराविषयाः शब्दादयोयस्य विनिर्जिताअशेषारिपवः कामादयोयेन तस्यतज्जयेनविषयेष्वंतःकरणाप्रवृत्तिः सूचिता
अतएवसर्वज्ञत्वनित्यत्वनित्यतृप्तत्वबोधरूपत्वस्वतंत्रत्वनित्यमलुप्तत्वानंतरूपाः षड्गुणायस्यतादृशआत्माजितोवशीकृ २४
तोयेन तस्यसदादृश्योभवेयम् एतेनमद्भक्तस्ययोगिनोहंदृश्यो नतुभक्तिविमुखस्येतिसूचितम् ५३ ७

एवंविधोजीवन्मुक्तः प्रारब्धवशेनअनभिमानः भोगानश्नं स्तिष्ठेत् ततोमय्येवविलीयते मद्रूपोभवतीत्याह ध्यात्वेवमिति
५४ सर्वधर्मापेक्षयाऽयमेवधर्मोज्यायानित्याह आदौचेति भवंसंसारं आदिमध्यावसानेषु सर्वथाभयशोकयोः कारणंविदित्वा
तत्कारणीभूतंविधिवादैर्यजेतेत्यादिभिश्चोदितंबोधितंसमस्तंकर्ममार्गकाम्यंहित्वा अखिलात्मनांजीवानांस्वरूपभूतमात्मानंप
रमेश्वरं भजेत् यथाधनस्यार्जनेनादौदुःखंमध्येपालनं तत्रराजादिकृतभयमंतेनाशेशोकपर्यवसायिदुःखमेवंपदार्थमात्रे

ध्यात्वेवमात्मानमहर्निशंमुनिस्तिष्ठेत्सदामुक्तसमस्तबंधनः प्रारब्धमश्नन्नभिमानवर्जितोमय्येवसा
क्षात्प्रविलीयतेततः ५४ आदौचमध्येचतथैवचांततोभवंविदित्वाभयशोककारणम् हित्वासम
स्तंविधिवादचोदितंभजेत्स्वमात्मानमथाखिलात्मनाम् ५५ आत्मन्यभेदेनविभावयन्निदंभवत्य
भेदेनमयात्मनातदा यथाजलंवारिणिनिर्धौययथापयःक्षीरेवियद्व्योम्न्यनिलेयथाऽनिलः ५६

द्रष्टव्यम् ५५ मय्यभेदभावनयानामरूपाविभागेनमद्रूपएवभवतीत्यमुमर्थंसदृष्टांतमाह आत्मनीति आत्मनिसर्वाधिष्ठा
नेमयिइदंस्वस्वरूपंजीवमभेदेनविभावयन्यदातिष्ठतीतिशेषः तदामयाऽऽत्मनापरमेश्वरेणाभेदेनभवति अभिन्नोभव-
ति तत्रदृष्टांतः यथासमुद्रेप्रविष्टनद्यादिजलंसमुद्रएव यथाक्षीरेगवादिक्षीरेप्रक्षिप्तपयःक्षीरमेव यथाव्योम्निमहाकाशे
घटाद्यवच्छिन्नाकाशोघटादिभंगेयथाचर्मभस्त्रिकाद्यवच्छिन्नोवायुरनिलेमहावायौनानारूपाविभागेनैक्यंभवतीत्यर्थः ५६

अ॰रा॰टी॰ २५ एवमात्मतत्त्वज्ञस्य जगत्सत्यत्वभ्रमः स्वतएवापैतीत्याह इत्थमिति हि अप्यर्थे लोकसंस्थितोऽपि जीवन्मुक्तिदशायां प्रारब्धवशा उ॰कां॰ ७
ल्लोकव्यवहारं कुर्वन्नपि जगन्मृषैवेति विभावयन् सन्नू यदि यदा इत्थमीक्षते एकात्म्यं जानीयात् तदा निवृत्तजगत्सत्यत्वभ्रमो
भवतीति शेषः तत्र हेतुः श्रुतियुक्तिमानतो निराकृतत्वात् अतोन्यदार्तमित्यादिश्रुतिनिरूपात् जगन्मिथ्या दृश्यत्वात् शक्तिरज
तवदिति तदुपबृंहितानुमानरूपात् मानतः प्रमाणतो निराकृतत्वात् तत्र दृष्टांतो यथेंदुभेदः एकचंद्रे द्विचंद्रत्वभ्रमस्तदेकत्वज्ञाने
न निवर्तते यथा च दिशि भ्रान्त्यादो अन्यदिक्त्वभ्रमः सोऽपि तत्त्वज्ञानान्निवर्तते एवं भ्रमतः पुरुषस्य दिक्भ्रमणभ्रमः निकटवर्ति

इत्थं यदीक्षेत हि लोकसंस्थितो जगन्मृषैवेति विभावयन्मुनिः निराकृतत्वाच्छ्रुतियुक्तिमानतो यथेंदुभेदो दि
शि दिग्भ्रमादयः ५७ यावन्न पश्येदखिलं मदात्मकं तावन्मदाराधनतत्परो भवेत् श्रद्धालुरत्यूर्जितभ-
क्तिलक्षणो यस्तस्य दृश्योऽहमहर्निशं हृदि ५८ रहस्यमेतच्छ्रुतिसारसंग्रहं मया विनिश्चित्य तवोदितं प्रि
य यस्त्वेतदालोचयतीह बुद्धिमान् स मुच्यते पातकराशिभिः क्षणात् ५९

वृक्षादौ च भ्रमणभ्रमस्तत्स्थैर्यज्ञानेन निवर्तते
तद्वत् ५७ ईदृशज्ञाने मदाराधनमेवोपाय इत्याह यावदिति अखिलं जगत् मदात्मकं मदधिष्ठानकं मद्विवर्तभूतं यावन्न पश्येत् तावत्
मत्सासये श्रद्धालुः भगवदाराधनमेव ज्ञानप्रापकमित्यत्र दृढविश्वासवान् अतिशयेनोर्जिता वृद्धिमती भक्तिर्मयि भगवति पूज्यता
बुद्धिरूपा चिह्नं लक्षणं यस्य सः तावन्मदाराधननिष्ठो भवेत् एवंहितस्य तद्हृदि अहमहर्निशं दृश्यो भवामि ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्त
थैव भजाम्यहमिति स्मृतेः ५८ स्वोक्तवचनजातस्य श्रुतिसमत्वं कथमेतदालोचनमपि मदाराधनप्रतिबंधकदुरितध्वंसोपाय इ २५
त्याह रहस्यमिति श्रुतिसारसंग्रहत्वेनातिगोपनीयता अप्रमाणशंकाकलंकराहित्यं सूचितम् आलोचयति सम्यग्विचारयति ५९

अथभगवानुक्तमेवार्थंसंक्षेपेणदार्ढ्यायपुनराह भ्रातरिति यदीतियदित्यर्थेयदिदंजगत्परिदृश्यतेतत्सर्वंमायैवेतिज्ञात्वेतिशे
षः चेतसासर्वंपरिहृत्यतत्रौदासीन्यंकृत्वामद्भावनयाभावितंशुद्ध्यमानसंयस्यताद्दशस्त्विष्टइत्युपदिश्याशिषंप्राह निरामयःस-
न्सुखीभव सर्वदुःखनिवृत्त्येतिभावः ततोऽतरंगामन्यामाशिषमाह आनंदमयोभव तद्रूपोभवेत्यर्थः यद्यपिपूर्वमानंदरू
पस्त्वमस्येवतथाऽपितत्प्राप्तिर्विस्मृतकंठस्थभूषणप्राप्तिवत् ६० एवंरीत्यास्वोपासकस्यलोकपावनत्वमाह यइति कदाचा

भ्रातर्यदीदंपरिदृश्यतेजगन्मायैवसर्वंपरिहृत्यचेतसा मद्भावनाभावितशुद्धमानसः सुखीभवानंदमयो
निरामयः ६० यःसेवतेमामगुणंगुणात्परं हृदाकदावायदिवागुणात्मकम् सोहंस्वपादांचितरेणुभिः-
स्पृशन्पुनातिलोकत्रितयंयथारविः ६१

यदाकदाचिदित्यर्थः हृदानिर्मलेनांतःकरणेनयोमामगुणंप्राकृतसत्व
रजस्तमोरूपगुणरहितम् सच्चिदानंदरूपत्वात् अतएवगुणात्परंगुणाद्व्याकृतात्परंमायातीतंयदिवायद्वेत्यर्थेगुणात्मकं-
सर्वज्ञत्वादिलोकोत्तरलावण्यादिगुणवानात्मामूर्तिर्यस्यतंदृश्यमानंरूपंसेवते सद्विविधोऽप्युपासकःअहंमत्स्वरूपएव
मामकइत्यर्थोवा प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमहंसचममप्रियइत्युक्तेः तादृशोभक्तः स्वपादलग्नरेणुभिःसंस्पृशन्लोकत्रय-
मपिपुनाति अज्ञानध्वांतनिरसनेनपवित्रीकरोति यथारविःस्वकरैर्जगद्वितिमिरीकरोतितद्वत् ६१ श्री ७

इदानीमे त द्गूंथार्थालोचनासमर्थस्य पाठमात्रतोऽपि महत्फलमाह विज्ञानंविज्ञानजनकं करणव्युत्पत्त्येति बोध्यम् वेदांतेरू
पनिषद्वाक्यैर्वेद्यंचरणंजगज्जन्मादिलक्षणंकर्मयस्य तेन ननु पाठमात्रादेतादृश महत्फलप्राप्तिः कथमित्याशंक्य भवत्येवे
तिसूचयंस्तत्रहेतुमाह मद्वचनेषुभक्तिः विश्वासोयदीत्यर्थाद्गुरुवाक्यस्यैवविश्वासस्यैव फलदायकत्वादितिभावः ६२ इति

विज्ञानमेतदखिलंश्रुतिसारमेकंवेदांतवेद्यचरणेनमयैवगीतम् यःश्रद्धयापरिपठेद्गुरुभक्तियुक्तो
मद्रूपमेतियदिमद्वचनेषुभक्तिः ६२ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेश्री
रामगीतानामपंचमःसर्गः ५ श्रीमहादेवउवाच एकदामुनयःसर्वेयमुनातीरवासिनः
आजग्मूराघवंद्रष्टुंभयाल्लवणरक्षसः १ कृत्वाग्रेतुमुनिश्रेष्ठंभार्गवंच्यवनंद्विजाः असंख्याताःसमा
यातारामादभयकांक्षिणः २ तान्पूजयित्वापरयाभक्त्यारघुकुलोत्तमः उवाचमधुरंवाक्यंहर्षयन्मु
निमंडलम् ३ करवाणिमुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणम् धन्योस्मियदियूयंमांप्रीत्याद्रष्टुमिहागताः
४ दुष्करंचापियत्कार्यंभवतांतत्करोम्यहम् आज्ञापयंतुमांभृत्यंब्राह्मणादैवतंहिमे ५

श्रीमत्सकलराज॰उत्तरकांडेसेतौश्रीरामगीतानामपंचमःसर्गःसंपूर्णः ५ एकदेति लवणरक्षसः लवणनाम्नोभया
दित्यर्थः १ रामाल्लवणकृतभयनाशकांक्षिणः २ ३ हेमुनिश्रेष्ठाः अहंकिंभवत्कार्यंकरवाणि मत्समीपेभगवदागमनस्य
च किंकारणंयदियत्प्रीत्यासर्वदुःखनिवर्तनक्षमत्वबुद्ध्यायाप्रीतिस्तयायावद्द्रष्टुमागतास्तद्धन्योस्मि ४ ५ ६

६ अनुत्तमं नविद्यते शत्रुवधे उत्तममधिकं यस्मात्तत् ७ ८ यतो दुरात्मातः सर्वैर्दुर्धर्षो दुःसहः ९ वो युष्माकं माभीः भवत्विति शेषः १० विगतज्वराः गतदुःखाः ११ लवणराक्षसमित्यस्य को वा हनिष्यतीत्यनेनान्वयः को वा ब्राह्मणेभ्योऽभयं दद्यात् दास्यतीत्यर्थः

तच्छ्रुत्वा सहसा हृष्टश्च्यवनो वाक्यमब्रवीत् मधुनामा महादैत्यः पुरा कृतयुगे प्रभो ६ आसीदतीव धर्मात्मा देवब्राह्मणपूजकः तस्य तुष्टो महादेवो ददौ शूलमनुत्तमम् ७ प्राह चानेन यं हंसि स तु भस्मीभविष्यति रावणस्यानुजा भार्या तस्य कुंभीनसी श्रुता ८ तस्यां तु लवणो नाम राक्षसो भीमविक्रमः आसीद्दुरात्मा दुर्धर्षो देवब्राह्मणहिंसकः ९ पीडितास्तेन राजेंद्र वयं त्वां शरणं गताः तच्छ्रुत्वा राघवो प्याह मा भीर्वो मुनिपुंगवाः १० लवणं नाशयिष्यामि गच्छंतु विगतज्वराः इत्युक्त्वा प्राह रामोऽपि भ्रातॄन् को वा हनिष्यति ११ लवणं राक्षसं दद्याद्ब्राह्मणेभ्योऽभयं महत् तच्छ्रुत्वा प्रांजलिः प्राह भरतो राघवाय वै १२ अहमेव हनिष्यामि देवाज्ञापय मां प्रभो ततो रामं नमस्कृत्य शत्रुघ्नो वाक्यमब्रवीत् १३ लक्ष्मणेन महत्कार्यं कृतं राघव संयुगे नंदिग्रामे महाबुद्धिर्भरतो दुःखमन्वभूत् १४ अहमेव गमिष्यामि लवणस्य वधाय च त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठ हन्यां तं राक्षसं युधि १५ तच्छ्रुत्वा स्वांकमारोप्य शत्रुघ्नं शत्रुसूदनः प्राहाद्यैवाभिषेक्ष्यामि मथुराराज्यकारणात् १६ आनाय्य च स्वैः संभारान् लक्ष्मणेनाभिषेचने अनिच्छंतमपि स्नेहादभिषेकमकारयत् १७

१२ १३ १४ वधाय च वधायास्त्वित्यर्थः हन्यां हनिष्यामीत्यर्थः १५ १६ अभिषेचने निमित्तं विषयसप्तम्यामयमर्थः फलति अकारयत् वसिष्ठादिभिरिति शेषः १७ ७ ७ ७ ७

१८ गेहेसंपूज्यस्थापयित्वावनंगच्छतीत्यर्थः १९ सतुयावद्वनचरोभवेन्भवनिसदनंनायातितावदेवेत्यन्वयः २० क्रुद्धः सन्यो त्स्यतेशूलंविनैवेतिशेषः २१ २२ २३ त्वमग्रेप्रथममेकएवराक्षसंसाधयनाशयपश्चाद्धौत्तरंसेनात्वत्समीपमागमिष्यतीत्य

द्त्वातस्मैशरंदिव्यंरामःशत्रुघ्नमब्रवीत् अनेनजहिबाणेनलवणंलोककंटकम् १८ सतुसंपूज्यतच्छूलंगे-
हेगच्छतिकाननम् भक्षणार्थंतुजंतूनांनानाप्राणिवधायच १९ सतुनायातिसदनंयावद्वनचरोभवेत् ताव
देवपुरद्वारिनिष्ठत्वंधृनकार्मुकः २० योत्स्यतेसत्वयाक्रुद्धस्तदावध्योभविष्यति तंहत्वालवणंक्रूरंतद्वनंमधुसं
ज्ञितम् २१ निवेश्यनगरंतत्रतिष्ठत्वंमेनुशासनात् अश्वानांपंचसाहस्रंरथानांचतदर्धकम् २२ गजानांषट्
शतानीहपत्तीनामयुतत्रयम् आगमिष्यतिपश्चात्त्वमग्रेसाधयराक्षसम् २३ इत्युक्त्वामूर्ध्न्यवघ्रायप्रेषयामा
सराघवः शत्रुघ्नंमुनिभिःसार्द्धमाशीर्भिरभिनंद्यच २४ शत्रुघ्नोपितथाचक्रेयथारामेणचोदितः हत्वाम
धुसुतंयुद्धेमथुरामकरोत्पुरीम् २५ स्फीतांजनपदांचक्रेमथुरांदानमानतः सीतापिसुषुवेपुत्रौद्वौ-
वाल्मीकेरथाश्रमे २६ मुनिस्तयोर्नामचक्रेकुशोज्येष्ठोनुजोलवः क्रमेणविद्यासंपन्नौसीतापुत्रौबभूवतुः
२७ उपनीतौचमुनिनावेदाध्ययनतत्परौ कृत्स्नंरामायणंप्राहकाव्यंबालकयोर्मुनिः २८ शंकरेणपुरा-
प्रोक्तंपार्वत्यैपुरहारिणा वेदोपबृंहणार्थायनावग्राहयतप्रभुः २९

र्थः २४ २५ स्फीतांसमृद्धांजनपदाम् जनवासस्थानभूतांपूर्वंतुवनवत्वान्नतथा २६ २७ क्रममेवाह उपनीतौचेति २८ यत्पुरा
शंकरेणपार्वत्यैप्रोक्तंरामायणंतद्वेदोपबृंहणार्थायवेदतात्पर्यार्थज्ञाननिमित्तमग्राहयतशब्दतोर्थतश्चबोधितवानित्यर्थः २९

तंत्रीशब्दतालाभ्यांसमायुक्तौअवैषम्येणयुक्तौयथातयोर्वैषम्यंनभवति तथागायंतौचेरतुः तंत्रीलयेतिपाठेतंत्र्यालयोमूर्च्छना तत्रसमायुक्तौअत्यंतनिपुणौ ३० ३१ भूलोकेगंधर्वकिन्नरमध्येनेदृशः देवालयेस्वर्गेदेवेषुनपातालेनागेषुन अथवाब्रह्मलोके पिनेदृशोगायकः नाज्ञायीत्यस्यैवविवरणंनादर्शिसाक्षादीदृशंगानंस्वकर्णाभ्यांनश्रुतमित्यर्थः नाश्रावि कर्णोपकर्णिकयापुक-

कुमारौस्वरसंपन्नौस्कंदरावश्विनाविव तंत्रीतालसमायुक्तौगायंतौचेरतुर्वने ३० तत्रतत्रमुनीनांतौसमाजे-
स्मररूपिणौ गायंतावभितौदृष्ट्वाविस्मितामुनयोब्रुवन् ३१ गंधर्वेष्विहकिन्नरेषुभुविवादेवेषुदेवालयेपा
तालेष्वथवाचतुर्मुखगृहेलोकेषुसर्वेषुच अस्माभिश्चिरजीविभिश्चिरतरंदृष्टादिशःसर्वतोनाज्ञायीदृश
गीतवाद्यगरिमानादर्शिमाश्रावि च ३२ एवंस्तुवद्भिरखिलैर्मुनिभिःप्रतिवासरम् आसातेस्मरवमेकांते वाल्मी
केराश्रमेचिरम् ३३ अथरामोश्वमेधादींश्चकारबहुदक्षिणान् यज्ञान्स्वर्णमयींसीतांविधायविपुलद्युतिः
३४ तस्मिन्वितानेऋषयःसर्वेराजर्षयस्तथा ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःसमाजग्मुर्दिदृक्षवः ३५ वाल्मीकिर
पिसंगृह्यगायंतौतौकुशीलवौ जगामऋषिवाटस्यसमीपंमुनिपुंगवः ३६ तत्रैकांतेस्थितंशांतंसमाधिविरमे
मुनिम् कुशःपप्रच्छवाल्मीकिंज्ञानशास्त्रकथांतरे ३७ भगवन्श्रोतुमिच्छामिसंक्षेपाद्भवतोखिलम्
देहिनःसंसृतिर्बंधःकथमुत्पद्यतेदृढः ३८

देशेईदृशोविशिष्टगातास्तीतिनश्रुतमपीत्यर्थः ३२ स्तुवद्भिर्मुनिभिःसहेतिशेषः ३३ ३४ वितानेयज्ञसंसदिदिदृक्षवः यज्ञमितिशे षःसंगृह्यगृहीत्वाऋषिवाटस्यऋषिवाटस्थानस्य ३५ ३६ ज्ञानशास्त्रंतत्त्वज्ञानकारणंशास्त्रंइतःपरंमुनिवियोगकालस्य सन्निहित त्वादिदंगुह्यंतत्त्वंपप्रच्छेतिभावः ३७ भवतःसकाशादितिशेषःसंसृतिर्बंधःसंसाररूपोबंधः ३८ ॐ ॐ ॐ

३९ तच्चमत्तः श्रुत्वायथामयोदितं कथितं भविष्यति ४० तथैवाचरेत्यन्वयः अदेहस्य वस्तुतो देहसंबंधहीनस्यापि देहो महागेहमेव
यथा गृहस्वामिना गृहस्य न तादात्म्यं तथास्याचिदात्मनो देहेनापि न तदिति भावः ४१ तस्य चिदात्मनोस्मिन्देहेहंकार एव मंत्री सचा
हंकारस्तेनैव कल्पितः तत्सान्निध्येन मायायास्तद्रूपः परिणाम इत्यतस्तेन कल्पित इत्युक्तं सोहंकारः स्वं स्वीयं देहरूपगेहविषयमहं-
कारं ममेत्याकाराभिमानं चिदात्मनि आरोप्य ४२ तेन चिदात्मना तादात्म्यमभेदमापन्नो यतोतः स्वचेष्टितं चिदानंदे विदधाति ननु जडस्याहं-

कथं विमुच्यते देही हृदबंधाद्भवाभिधात वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ मह्यं शिष्याय ते मुने ३९ वाल्मीकिरुवाच शृणु
वक्ष्यामि ते सर्वं संक्षेपाद्बंधमोक्षयोः स्वरूपं साधनं चापि मत्तः श्रुत्वा यथोदितम् ४० तथैवाचर भद्रं ते जीवन्मुक्तो
भविष्यति. देह एव महागेहमदेहस्य चिदात्मनः ४१ तस्याहंकार एवास्मिन्मंत्री तेनैव कल्पितः देहगेहा
भिमानं स्वं समारोप्य चिदात्मनि ४२ तेन तादात्म्यमापन्नः स्वचेष्टितमशेषतः विदधाति चिदानंदे त
द्भासितवपुः स्वयम् ४३ तेन संकल्पितो देही संकल्पनिगडावृतः पुत्रदारगृहादीनि संकल्पयति चानि
शम् ४४ संकल्पयन्स्वयं देही परिशोचति सर्वदा त्रयस्तस्याहमो देहा अधमोत्तममध्यमाः ४५

कारस्य कथं चेष्टितत्वमत आह तद्भासितवपुस्तत्संपर्का देवतादृशसामर्थ्यवानयं जात इत्यर्थः ४३ तेनाहंकारेण संकल्पि
तोयमेव स्वसंकल्पान्करोत्विति संकल्पविषयीकृतः यद्वा स्वीयसंकल्पेनैव तद्वान्कृतो स्वंतसन्निकर्षेण तादात्म्यापन्नत्वात् य
थाभार्याविशिष्ट एव गृहस्थो गृहस्थस्य भार्येति च व्यवहारस्तद्वदयं व्यवहारो बोध्यः तदीयसंकल्परूपनिगडेनावृतो बद्धः सं
कल्पयति कामयते ४४ तानि कामयन्तदलाभे लब्धनाशे च शोचति त्रयः तमः सत्वरजोरूपाः ४५. ६ ६

तदेवाह तमइत्यादि अतएवजगतः स्थितेः कारणंतेषांकार्यविशेषानाह तमोरूपादिति तमोरूपात् तमोगुणप्राधान्येनकृतात्संकल्पा दित्यर्थः वृत्तिवृत्तिमतोरभेदात् तमोरूपादित्युक्तकारणानुरूपत्वात्कार्यस्यतत्कृतचेष्टायास्तामसत्वम् ४६ ४७ मोक्षोप्यनयैव वृत्त्याप्राप्यइत्याह अदूरेति अतएवसपुरुषः स्वस्वरूपस्तिष्ठतिहिप्रसिद्धंयस्यरजोरूपः संकल्पः सलोकेव्यवहारवान् ४८ ततः व्यवहारयुतः पुत्रदारानुरंजितः संसारेराजससंकल्पकृत तत्तत्कर्मवशात्तिष्ठतियस्यसंकल्पएतत्पूर्वोक्तंत्रिविधमपिरूपंपरि-

तमः सत्वरजः संज्ञाजगतः कारणंस्थितेः तमोरूपाद्धिसंकल्पान्नित्यंतामसचेष्टया ४६ अत्यंतंतामसोभूत्वा-
कृमिकीटत्वमाप्नुयात् सत्वरूपोहिसंकल्पोधर्मज्ञानपरायणः ४७ अदूरेमोक्षसाम्राज्यः स्वस्वरूपोहितिष्ठ
ति रजोरूपोहिसंकल्पोलोकेसव्यवहारवान् ४८ परितिष्ठतिसंसारेपुत्रदारानुरंजितः त्रिविधंतुपरित्य
ज्यरूपमेतन्महामते ४९ संकल्पः परमाप्नोतिपदमात्मपरिक्षये दृष्टीः सर्वाः परित्यज्यनियम्यमनसाम
नः ५० सबाह्याभ्यंतरार्थस्यसंकल्पस्यक्षयंकुरु यदिवर्षसहस्राणितपश्चरसिदारुणम् ५१ पाता
लस्थस्यभूस्थस्यस्वर्गस्थस्यापितेनघ नान्यः कश्चिदुपायोस्तिसंकल्पोपशमादृते ५२

त्यज्य शाम्यतीतिशेषः ४९ सपरंपदमाप्नोतिसत्वरूपसंकल्पस्यहिक्रमेणसर्वसंकल्पनाशद्वारादूरमोक्षत्वंप्रागुक्तंबोध्यंआ त्मपरिक्षयेअत्रात्मासंकल्पः अतस्त्वंदृष्टीः सर्वेंद्रियज्ञानानिपरित्यज्यमनसैवमनोविनियम्यविषयेभ्योनिवर्त्य ५० बाह्येंद्रि यविषयसहितोयआभ्यंतरेंद्रियविषयोर्थस्तस्यतद्विषयस्यसंकल्पस्यक्षयंकुरुसंकल्पंत्यजेत्यर्थः अन्योपायेननसर्वथा- स्वस्वप्राप्तिरित्याह यदीति ५१ तादृशतपः पूर्वकंपातालाद्यन्यतमलोकस्थस्यापितवसंकल्पोपशमादृतेतंविना ५२ ७ ७

अनाबाधेदुःखासंमिश्रे अविकारे विषयसंबंधं विनैव प्राप्ये परमपावने स्वात्मरूपे सुखे तत्प्राप्तिनिमित्तं न कश्चिदुपायोस्तीत्यर्थः
तस्मात्तदुपशमे यत्नं कुरु ५३ संकल्पस्यैवाधारत्वात्तन्नाशे एव सर्वविषयनिवृत्तिरित्याह संकल्पतंतावितिविभावाः विशिष्टोप्रा
वः संसारो यैभ्यस्तादृशास्ते पराभावास्ते क्षयांतीतिनजानीमः सर्वथानश्यंत्येवेतिभावः ५४ तस्मान्निःसंकल्पोत्यक्तेच्छोयथाप्राप्तव्य
वहारं कुर्वित्यर्थः संकल्पक्षयफलमाह क्षयेति ५५ प्रसभं हठेन विकल्पजालं त्यक्त्वा अधिगतः परमार्थो ब्रह्मतत्वं येन तद्भावमुपेत्य-

अनाबाधे विकारे स्वे सुखे परमपावने संकल्पोपशमे यत्नं पौरुषेण परं कुरु ५३ संकल्पतंतौ निखिला भावाः
प्रोक्ताः किलानघ छिन्ने तंतौ नजानीमः क्वयाति विभवाः पराः ५४ निःसंकल्पो यथाप्राप्तव्यव हारपरो भव
क्षये संकल्पजालस्य जीवो ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ५५ अधिगतपरमार्थतामुपेत्य प्रसभमपास्य विकल्पजालमुच्चैः
अधिगमय पदं तदद्वितीयं विततसुखाय सुषुप्तचित्तवृत्तिः ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वर
संवादे उत्तरकांडे षष्ठः सर्गः ६ वाल्मीकिनाबोधितोसौ कुशः सद्योगतभ्रमः अंतर्मुक्तो बहिः सर्वमनुकुर्व-
श्चचारसः १ वाल्मीकिरपि तौ प्राह सीतापुत्रौ महाधियौ तत्रतत्र च गायंतौ पुरे वीथिषु सर्वतः २ रामस्याग्रे प्रगाये
तां शुश्रूषु यदि राघवः नयात्यं वै युवाभ्यां तद्यदि किंचित्प्रदास्यति ३ इतितौ चोदितौ तत्र गायमानौ विचेरतुः यथो
क्तं ऋषिणा पूर्वं तत्र तत्राभ्यगायताम् ४ प्राप्य तदद्वितीयं पदं अधिगमय प्राप्नुहि विततसुखाय अनुच्छेद्यसुखाय तदर्थं नि
दिध्यासनमुपदिशति सुषुप्तिकालिका चित्तवृत्तिर्यस्य तादृशो भव सकलविषयरहितचित्तवृत्तिरेव ब्रह्माकारा चित्तवृत्तिरितिभावः
इतिश्रीमत्सकल॰ उत्तरकांडे षष्ठः सर्गः ६ वाल्मीकिनेति सद्गुरूपदेशात् कुशस्योत्तमाधिकारित्वाच्च तत्कालमेव निदिध्यासनात्
त्साधनसंपदितिभावः यत्करोति तदनुकुर्वन्निव तत्रास्थाभावादितिभावः १ २ यदि किंचिद्राघवो धनं दास्यति तन्न ग्राह्यं ३ यथोक्तं पथा
शिक्षितं ४

अपूर्वपाठजातिं अपूर्वपठनरीतिं गेयेन गानेन व्याप्ताम् ५ ६ शब्दविदः व्याकरणविदः ७ संप्रवेशयन् अडभाव आर्षः ८ रामं दार
कौ च दृष्ट्वा विस्मिताः संतो निमेषणा अपश्यन्निति शेषः ९ बिंबं प्रतिबिंबम् १० ११ अतिमानुषं मनुष्यलोकीयगानमतिक्रांतम्

तां स शश्रुश्रावक काकुत्स्थः पूर्वचर्यां ततस्ततः अपूर्वपाठजातिं च गेयेन सममिप्लुताम् ५ बालयो राघवः श्रुत्वा कौ-
तूहलमुपेयिवान् अथ कर्मांतरे राजा समाहूय महामुनीन् ६ राज्ञश्चैव नरव्याघ्रः पंडितांश्चैव नैगमान् पौ-
राणिकाञ्छब्दविदो ये च वृद्धा द्विजातयः ७ एतान्सर्वान्समाहूय गायकौ संप्रवेशयत् ते सर्वे हृष्टमनसो रा
जानो ब्राह्मणादयः ८ रामं तौ दारकौ दृष्ट्वा विस्मिता ह्यनिमेषणाः अवोचन्सर्व एवैते परस्परमथागताः ९
इमौ रामस्य सदृशौ बिबाद्बिबमिवोद्दितौ जटिलौ यदि न स्यातां न च वल्कलधारिणौ १० विशेषं नाधिगच्छा-
मो राघवस्यानयोस्तदा एवं संवदतां तेषां विस्मितानां परस्परम् ११ उपचक्रमतुर्गातुं ताबुभौ मुनिदारकौ
ततः प्रवृत्तं मधुरं गांधर्वमतिमानुषम् १२ श्रुत्वा तन्मधुरं गीतमपराण्हे रघूत्तमः उवाच भरतं चाप्यादीयताम
युतं वसु १३ दीयमानं सुवर्णं तु न तज्जग्रहतुस्तदा किमनेन सुवर्णेन राजन्नौ वन्यभोजनौ १४ इति संत्यज्य
संदत्तं जग्मतुर्मुनिसन्निधिम् एवं श्रुत्वा तु चरितं रामस्स्वस्यैव विस्मितः १५ ज्ञात्वा सीताकुमारौ तौ शत्रुघ्नं चेद
मब्रवीत् हनूमंतं सुषेणं च बिभीषणमथांगदम् १६ भगवंतं महात्मानं वाल्मीकिं मुनिसत्तमम् आन-
यध्वं मुनिवरं ससीतं देवसंमितम् १७

१२ १३ नौ आवां वन्यभोजनौ स्व इति शेषः १४ १५ १६ १७

प्रत्ययंसर्वजनस्यशुद्धत्वनिश्चयोत्पादकंशपथमित्यन्वयः सीतामितिपूर्वेणान्वयि १८ १९ २० २१ राघवस्यापिसविधेतद्वचऊ
चुरितिअन्वयः राजानोमुनयइतिसंबोधने २२ सीतायाःशपथंदृष्ट्वातस्याःशुभाशुभंधर्माधर्मरूपंविजानंतुनिर्णयंतु २३

अस्यास्तुपार्षदोमध्येप्रत्ययंजनकात्मजा करोतुशपथंसर्वेजानंतुगतकल्मषाम् १८ सीतांतद्वचनंश्रुत्वाग-
ताःसर्वेतिविस्मिताः ऊचुर्यथोक्तंरामेणवाल्मीकिरामपार्षदाः १९ रामस्यहृद्गतंसर्वंज्ञात्वावाल्मीकिरब्रवीत्
श्वःकरिष्यतिवैसीताशपथंजनसंसदि २० योषितांपरमंदेवंपतिरेवनसंशयः तच्छ्रुत्वासहसागत्वासर्वे
प्रोचुर्मुनेर्वचः २१ राघवस्यापिरामोपिश्रुत्वामुनिवचस्तथा राजानोमुनयःसर्वेशृणुध्वमितिचाब्रवीत्
२२ सीतायाःशपथंलोकाविजानंतुशुभाशुभम् इत्युक्ताराघवेणाथलोकाःसर्वेदिदृक्षवः २३ ब्राह्मणाःक्ष
त्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहर्षयः वानराश्चसमाजग्मुःकौतूहलसमन्विताः २४ ततोमुनिवरस्तूर्णंससी-
तःसमुपागमत् अग्रतस्तमृषिंकृत्वायांतीकिंचिदवाङ्मुखी २५ कृतांजलिर्बाष्पकंठासीतायज्ञंविवेशत
म् दृष्ट्वालक्ष्मीमिवायांतीब्रह्माणमनुयायिनीम् २६ वाल्मीकेःपृष्ठतःसीतांसाधुवादोमहानभूत् तदा
मध्येजनौघस्यप्रविश्यमुनिपुंगवः २७ सीतासहायोवाल्मीकिरितिप्राहचराघवम् इयंदाशरथेसीता
सुव्रताधर्मचारिणी २८ अपापातेपुरात्यक्तामामाश्रमसमीपतः लोकापवादभीतेनत्वयाराममहाव-
ने २९ प्रत्ययंदास्यतेसीतातदनुज्ञातुमर्हसि इमौतुसीतातनयाविमौयमलजातकौ ३०

२४ २५ बाष्पकंठासैव २६ २७ २८ अपापापिलोकापवादभीत्यात्यक्ता २९ सासीताप्रत्ययंविश्वासजनकंशप
शंअत्रस्थानेकुषेरितिकरुणरसाक्रांतचित्ततयाइमाविविपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ३० ५ ५ ५ ५

तत्रादौभगवान्वाल्मीकिः स्वधर्मशपथैः सीतायाअदुष्टत्वंख्यापयति प्रचेतसइत्यादिना ३१ यथाद्ययावदनृतमुक्तंनस्मरामितथाइमौ तवपुत्रकाविति वाक्यमपिसत्यमेवेत्यर्थः ३२ ३३ प्रत्ययोविश्वासः ३४ महान्प्रत्ययजनकः शपथोऽग्निप्रवेशरूपः ३५ लोकभयात्

स्कृतोनुतवदुर्धर्षौतिथ्यमेतद्ब्रवीमिते प्रचेतसोहंदशमः पुत्रोरघुकुलोद्वह ३१ अनृतंनस्मराम्युक्तंयथेमौतवपु त्रकौ बहून्वर्षगणान्सम्यक्तपश्चर्यामयाकृता ३२ नोपाश्नीयांफलंतस्यादुष्टेयंयदिमैथिली वाल्मीकि नैवमुक्तस्तुराघवः प्रत्यभाषत ३३ एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिसुव्रत प्रत्ययोजनितोमह्यंतववाक्यैरकि ल्बिषैः ३४ लंकायामपिदत्तोमेवैदेह्याप्रत्ययोमहान् देवानांपुरतस्तेनमंदिरेसंप्रवेशिता ३५ सेयं- लोकभयाद्ब्रह्मन्अपापापिसतीपुरा सीतामयापरित्यक्ताभवान्तत्क्षन्तुमर्हसि ३६ ममैवजातौजाना मिपुत्रावेतौकुशीलवौ शुद्धायांजगतीमध्येसीतायांप्रीतिरस्तुमे ३७ देवाःसर्वेपरिज्ञायरामाभिप्रायमु- त्सुकाः ब्रह्माणमग्रतःकृत्वासमाजग्मुःसहस्रशः ३८ प्रजाःसमागमन्दृष्टाःसीताकौशेयवासिनी उद- श्रुखीत्यधोदृष्टिःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ३९ रामादन्यंयथाहंवैमनसापिनचिंतये तथामेधरणीदेवी विवरंदातुमर्हति ४० तथाशपंत्याःसीतायाःप्रादुरासीन्महाद्भुतम् भूतलाद्दिव्यमत्युग्रंसिंहासनमनु त्तमम् ४१ नागेंद्रैर्ध्रियमाणंचदिव्यदेहैरविप्रभम् भूदेवीजानकींदोर्भ्यांगृहीत्वास्नेहसंयुता ४२

लोकछन्नदुर्वादभयात् ३६ जगतीमध्येतद्वर्तिलोकमध्येशुद्धायांशपथेनसर्वलोकज्ञातशुद्धतायाम् ३७ ३८ ३९ वि वरंप्रवेशायच्छिद्ररूपमार्गम् ४० महाद्भुतमत्याश्चर्यंदिव्यंसिंहासनंप्रादुरासीत् ४१ सर्वाश्चर्यत्वंदिव्यत्वोपपादकंर- विप्रभमिति ४२

दोर्भ्यांगृहीत्वास्वागतमितिनितामुवाचार्थेनामासनेसन्यवेशयत् ४३ साधुवादश्चआसीदितिशेषः ४४ बहुधावाचावहुप्रकारवा
चःसीतेमैवंकर्तुमर्हसीतिराघवोगृहीतशपथोपिपुनःशपथग्रहणेप्रवृत्तइत्येवंबहुप्रकारवाचः ४५ सीताशपथकारणात्बहुधा
वाचऊचुरित्यनुकर्षः तस्याश्चिंतापराः क्वसीतागमिष्यतीत्यादिचिंतायुक्ताः ध्यानपरायणाः भूप्रविष्टसीतारूपस्यध्यानपरायणाः

स्वागतंतामुवाचैनांआसनेसन्यवेशयत् सिंहासनस्थांवैदेहींप्रविशंतींरसातलम् ४३ निरंतरापुष्पवृ
ष्टिर्दिव्यासीतामवाकिरत् साधुवादश्चसुमहान्देवानांपरमाद्भुतः ४४ ऊचुश्चबहुधावाचोअंतरिक्षगताः
सुराः अंतरिक्षेचभूमौचसर्वेस्थावरजंगमाः ४५ वानराश्चमहाकायाःसीताशपथकारणात् केचि
च्चिंतापरास्तस्याःकेचिद्ध्यानपरायणाः ४६ केचिद्रामंनिरीक्षंतःकेचित्सीतामचेतसः मुहूर्तमात्रंतत्स
र्वंतूष्णीभूतमचेतनम् ४७ सीताप्रवेशनंदृष्ट्वासर्वंसंमोहितंजगत् रामस्तुसर्वज्ञात्वैवभविष्यत्कार्य
गौरवम् ४८ अजानन्निवदुःखेनशुशोचजनकात्मजाम् ब्रह्मणाऋषिभिःसार्द्धंबोधितोरघुनंदनः
४९ प्रतिबुद्धइवस्वप्नाच्चकारानंतराःक्रियाः विससर्जऋषीन्सर्वानृत्विजोयेसमागताः ५०

४६ रामंनिरीक्षंतःकिंकरिष्यंतीत्याद्येवम् सीतांनिरीक्षंतःकथंगच्छत्येवेत्याद्येवंप्रकारेणअचेतनमासीदितिशेषः ४७ भ
विष्यतःकार्यस्यगौरवंनिश्चयंज्ञात्वैवज्ञात्वापि ४८ अजानन्निवशुशोचलोकव्यवहारानुसारेणेत्यर्थः बोधितःभाविनो
दुःपरिहारत्वादिकथाभिःकृतदुःखापनयः ४९ ऋत्विजोयेइत्यत्रतान्विससर्जेत्यनुकर्षः ५० ॥ ॥ ॥ ३१

तान्ऋत्विक्प्रभृतीन् ५१ एकांतेसमुपस्थितः तत्रैवस्थितआसीत् ५२ ध्याननिरतेराघवेसतीत्यर्थः रामंतत्त्वरित्रैर्ऋषिवाक्यै
श्चतद्रूपावशान्नारायणंज्ञात्वा ५३ प्रणतानारायणायमितिबुध्याआदिःकारणंस्वयंचोत्पत्तिनाशसहितस्तदभावादेवचमध्य
वर्जितः ५४ सर्वेषांपरमउत्कृष्टआत्माअंतर्यामिविधयाप्रेरकत्वात्परानंदःहिरण्यगर्भानंदादपिउत्कृष्टोयआनंदस्तद्रूपःपूर्णःपु

तान्सर्वान्धनरत्नाद्यैस्तोषयामासभूरिशः उपादायकुमारौतौअयोध्यामगमत्प्रभुः ५१ तदादिनिस्पृ
होरामःसर्वभोगेषुसर्वदा आत्मचिंतापरोनित्यमेकांतेसमुपस्थितः ५२ एकांतेध्याननिरतेएकदाराघवेस
ति ज्ञात्वानारायणंसाक्षात्कौसल्याप्रियवादिनी ५३ भक्त्यागत्यप्रसन्नंतंप्रणताप्राहहृष्टधीः रामत्वंजग
तामादिरादिमध्यांतवर्जितः ५४ परमात्मापरानंदःपूर्णःपुरुषईश्वरः जातोसिमेगर्भगृहेममपुण्यातिरेक
तः ५५ अवसानेममाप्यद्यसमयोभूद्रघूत्तम नाद्याप्यबोधजःकृत्स्नोभवबंधोनिवर्तते ५६ इदानीम
पिमेज्ञानंभवबंधनिवर्तकम् यथासंक्षेपतोभूयात्तथाबोधयमांविभो ५७ निर्वेदवादिनीमेवंमातरंमा
तृवत्सलः दयालुःप्राहधर्मात्माजराजर्जरितांशुभाम् ५८

रुषः प्राप्तसर्वकामत्वात् पूर्णः अतएवेश्वरः सर्वनियंता
ईदृशोपित्वंममगर्भरूपेगृहेमदीयपुण्याधिक्याज्जातोजातइव ५५ अवसानेस्वस्याअवसानकालेनिबाधकेइत्यर्थः त्वदवतार
समाप्तिकालेचसमयःप्रश्नावसरः अबोधजःअज्ञानजः कृत्स्नोननिवर्ततेसर्वदात्वत्संगात्किंचिन्निवृत्तोऽपिसर्वथाननिवर्ततइ
तिभावः ५६ इदानीमपिअवसानकालेपितथासंक्षेपतोबोधयेत्यन्वयः ५७ निर्वेदोविषयेष्वलंप्रत्ययस्तेनवादिनीमीदृशवचनव
तीम् ५८

त्रीन्मार्गानाह कर्मेत्यादि अत्रेदं बोध्यं ज्ञानयोगस्त्रिधा एतज्जन्मानुष्ठितकर्मयोगसंपादितचित्तशुद्ध्या जातः एतज्जन्मानुष्ठितभ
क्तियोगकृतचित्तशुद्ध्या जातः पूर्वार्जिताभ्यामाभ्यां संपादितया एतज्जन्मनि तदनुष्ठानानपेक्षो वेति अन्यथा केवलकर्मभक्ति-
भ्यां ज्ञानं विना मोक्षस्य तमेव विदित्वाति मृत्युमेति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनायेति श्रुतिविरुद्धतया यथाश्रुतमूलासंगतिः स्यादिति दिक् ते
षां मध्ये भक्तियोगरूपो मार्गो ज्ञानजननेऽफलभ इत्यर्थः ५९ गुणभेदः तमोरजःसत्वरूपगुणभेदेन तामसी राजसी सात्विकी चेति
त्रिधेत्यर्थः ६० भक्तित्रैविध्याद्भक्तस्यापि त्रैविध्यं तत्र तामसं भक्तमाह यस्त्विति हिंसां शत्रोः दंभं पूजालाभादिफलकं मात्सर्यं परगु

मार्गास्त्रयो मया प्रोक्ताः पुरा मोक्षाप्तिसाधकाः कर्मयोगो ज्ञानयोगो भक्तियोगश्च शाश्वतः ५९ भक्तिर्विभिद्यते मातः
स्त्रिविधा गुणभेदतः स्वभावो यस्य यस्तेन तस्य भक्तिर्विभिद्यते ६० यस्तु हिंसां समुद्दिश्य दंभं मात्सर्यमेव वा भे
ददृष्टिश्च संरंभी भक्तो मे तामसः स्मृतः ६१ फलाभिसंधिर्भोगार्थी धनकामो यशस्तथा अर्चादौ भेदबुद्ध्या मां पू
जयेत्स तु राजसः ६२ परस्मिन्नर्पितं यस्तु कर्म निर्हरणाय वा कर्तव्यमिति वा कुर्याद्भेदबुद्ध्या स सात्विकः ६३

णद्वेषभेददृष्टिः अ
रिमित्रादिदृष्टिः संरंभी तत्तद्विषयकाग्रहवान् ६१ फलं स्वर्गस्तदभिसंधिस्तत्कामः भोगऐहिकः यश इत्यस्य यशःकाम इत्यर्थः गोब-
लीवर्दन्यायेन पृथग्निर्देशः अर्चादौ प्रतिमादौ आदिना स्थंडिलादिपूजास्थानसंग्रहः भेदबुद्ध्या अयमुपास्योऽहमुपासक इत्येवंरूपया
६२ योऽनिर्हरणाय पापनाशाय कर्म मत्पूजनरूपं परस्मिन्मयि अर्पितं कुर्याद्भगवतः प्रेरणायाय दस्वतंत्रेण मयाकृतं तेन स एव तुष्यत्विति बु- ३१
द्धिर्ब्रह्मार्पणं नाम अथवा शास्त्रबोधितत्वादवश्यकर्तव्यमिति बुद्ध्या वा यः कुर्यात्स सात्विकः अत्रापि भेदबुद्ध्येत्युपादानादभेदबुद्धिरेतत्फ
लमिति सूचितम् ६३

एतत्फलीभूतंनिर्गुणभक्तियोगलक्षणमाह मद्गुणेति अविच्छिन्नामनोवृत्तिरित्यंतेनअनंतगुणालयेमयियाअविच्छिन्नामनोवृत्तिरित त्सगुणध्यानस्यनिर्गुणध्यानस्यलक्षणंप्रापकम् तत्रदृष्टांतः यथागंगांबुनोंबुधौइतिअनेनाभेदविषयत्वंमनोवृत्तेर्दर्शितम् ६४ अहेतु क्यंफलानुद्देशः अतएवाव्यवहिताविशेषेणावहितासंबन्धासार्ष्टिःसारूप्यम ६५ उक्तफलानिददात्यपिपरंतुभक्तामत्सेवनंविनातेषु मत्सेवायाअभावात् तानिनगृण्हंति नांगीकुर्वंति सएवसालोक्यादितिरस्कारएवआत्यंतिकोयोगः सएवपूर्णोभक्तोयोमत्सेवारहितं

मद्गुणश्रवणादेवमय्यनंतगुणालये अविच्छिन्नामनोवृत्तिर्यथागंगांबुनोंबुधौ तदेवभक्तियोगस्यल क्षणंनिर्गुणस्यहि ६४ अहेतुक्यव्यवहितायाभक्तिर्मयिजायते सामेसालोक्यसामीप्यसार्ष्टिसा युज्यमेववा ६५ ददात्यपिनगृण्हतिभक्तामत्सेवनंविना सएवात्यंतिकोयोगोभक्तिमार्गस्यभामि नि ६६ मद्भावंप्राप्नुयात्तेन अतिक्रम्यगुणत्रयम् महताकामहीनेनस्वधर्माचरणेनच ६७ कर्म योगेनशस्तेनवर्जितेनविहिंसनम् मद्दर्शनस्तुतिमहापूजाभिःस्मृतिवंदनैः ६८ भूतेषुमद्भावन यासंगेनासत्यवर्जनैः बहुमानेनमहतांदुःखिनामनुकंपया ६९

मोक्षमपिनबहुमन्यतेइति ६६ तेनभक्तियो गेनगुणत्रयंतद्रूपांमायामतिक्रम्यमद्भावंमदैक्यंप्राप्नुयात् अथकर्मयोगमाह महतेति कामहीनेनफलोद्देशहीनेनस्वधर्मोनित्य नैमित्तिकरूपः ६७ तादृशकर्मयोगेनमद्भावंप्राप्नुयात् कथंभूतेनविहिंसनम् हिंसावर्जितेनहिंसारहितेनेतियावत् उक्तभक्ति योगप्राप्त्युपायमद्दर्शनेतिस्मृतिःस्मरणंवंदनंप्रणतिः ६८ सर्वभूतेषुमद्भावनयाईश्वरभावनयाअसंगेनदुष्टसंगपरित्यागेन ६९

 यमाद्योयमनियमप्राणायामादयः ७० अहमः अहंकृतेः अहंकर्तेत्यादिबुद्धेः ममधर्मस्यमत्पूजादिरूपस्यकांक्षयाइच्छया
७१ अंजसाशीघ्रमायाति मदभिन्नोभवति स्वाश्रयात् वायुनास्वाश्रयापकर्षणात् ७२ अहमात्माव्यवस्थितः सर्वत्रचेतनोहमेवेत्य
र्थः ७३ तंसर्वत्रचैतन्यसंपादकंमामज्ञात्वाबहिः क्रियोत्सन्नैरनेकभेदैर्द्रव्यैर्गंधपुष्पधूपादिभिर्हेअंबमेतोषणंसंतोषंनकुरुतेनज
नयतिइत्यर्थः सर्वभूतस्थितत्वेनमामज्ञात्वाकृतयापूजयामोक्षफलदोममसंतोषोनेत्यर्थः ७४ सर्वप्राण्यपमानकर्त्रायावत्प्रतिमान

स्वसमानेषुमैत्र्याच यमादीनांनिषेवया वेदांतवाक्यश्रवणान्ममनामानुकीर्तनात् ७० सत्संगेनार्ज
वेनैवत्वहमः परिवर्जनात् कांक्षयाममधर्मस्यपरिशुद्धांतरोजनः ७१ मद्गुणश्रवणादेवयातिमा
मंजसाजनः यथावायुवशाद्गंधः स्वाश्रयाद्घ्राणमाविशेत् ७२ योगाभ्यासरतंचित्तमेवमात्मानमावि
शेत् सर्वेषुप्राणिजातेषुह्यहमात्माव्यवस्थितः ७३ तमज्ञात्वाविमूढात्माकुरुतेकेवलंबहिः क्रियोत्स
न्नैर्नैकभेदैर्द्रव्यैर्मेनांबतोषणम् ७४ भूतावमानिनार्च्यायामर्चितोहंनपूजितः ७५ तावन्मामर्च
येद्देवंप्रतिमादौस्वकर्मभिः यावत्सर्वेषुभूतेषुस्थितंचात्मनिनस्मरेत् ७६

पूजितातावदेवविशिष्टानांसा
पूजायोग्या तदनंतरंनतत्पूजेत्यर्थः अर्चितइत्यस्य व्याख्यापूजितइति ७५ तावन्मामर्चयेदि त्यर्थंमध्यमणिन्यायेनोत्त
रान्वय्यपि यावत्सर्वभूतस्थितंमामात्मनिनस्मरेत् सएवाहमितिनजानीयात् तावदेवपूजादावधिकारोनतदुत्तरंपूज्यपूजकभा
वापगमादितिभावः इयमेवभावनामुख्येतिध्वनयितुंभेदंनिंदति यस्त्विति भिन्नदृष्टेस्तस्यमृत्युर्भयंकुर्यात् अत्रसंशयोनास्तीत्यर्थः ७६

७७ तस्माद्भेदंत्यक्त्वैवाहमुपास्यइत्याह मामतइति एकंमांज्ञानेनमानेन एवंज्ञानपूर्वकंसर्वप्राणिसमानेनमैत्र्यासर्वत्रमित्रबुद्ध्यामामभे
द्वितीयमेवमेमुख्यापूजाक्कापिशत्रुबुद्धिः सर्वथानकार्येतिभावः अभिन्नधीः एकएवचेतनोभगवान् सर्वत्रेत्येवंबुद्धिरित्यर्थः ७८ तथासर्वा
भूतानिचेतसाप्रणमेत् तत्रहेतुर्ज्ञात्वेति ७९ ईश्वरजीवयोरितिपरस्परजीवानांचेत्यपिबोध्यम् ज्ञानयोगोभक्तियोगसहितोज्ञानयोगइ
त्यर्थः ८० एकतरंकेवलभक्तियोगमपीत्यर्थः शममृच्छति तस्यपरिणामेज्ञानयोगप्रापकत्वादितिभावः ८१ भक्तियोगेनउत्कृष्टोयमीश्वरः

यस्तुभेदंप्रकुरुते स्वात्मनश्चपरस्यच भिन्नदृष्टेर्भयंमृत्युस्तस्यकुर्यान्नसंशयः ७७ मामतःसर्वभूतेषु परिच्छिन्नेषु
संस्थितम् एकंज्ञानेनमानेन मैत्र्याचार्चेदभिन्नधीः ७८ चेतसैवानिशंसर्वभूतानिप्रणमेत्सुधीः ज्ञात्वामांचे
तनंशश्वद्जीवरूपेणसंस्थितम् ७९ तस्मात्कदाचिन्नेक्षेत भेदमीश्वरजीवयोः भक्तियोगोज्ञानयोगोमयामात
रुदीरितः ८० आलंब्यैकतरंवापिपुरुषःशममृच्छति ततोमांभक्तियोगेन मातःसर्वहृदिस्थितम् ८१ पुत्ररूपे
णवानित्यंस्मृत्वाशांतिमवाप्स्यसि श्रुत्वारामस्यवचनं कौसल्यानंदसंयुता ८२ रामंसदाहृदिध्यात्वाछित्वासं
सारबंधनम् अतिक्रम्यगतीस्तिस्रोप्यवापपरमांगतिम् ८३ कैकेयीचापियोगंरघुपतिगदितंपूर्वमेवाधिगम्यश्रद्धा
भक्तिप्रशांताहृदिरघुतिलकंभावयंतीगतासुः गत्वास्वर्गंस्फुरंती दशरथसहितामोदमानावतस्थेमाताश्रीलक्ष्मण
स्याप्यतिविमलमतिःप्रापभर्त्तुःसमीपम् ८४ इतिश्री॰उत्तरका॰मातॄणांस्वर्गप्रस्थानं॰सप्तमःसर्गः७

पूज्यइत्येवंरूपेणतत्रासाम
र्थ्येआह पुत्ररूपेणवेति ८२ तिस्रोगतीः सात्विकराजसतामसीः तत्रसात्विकी अर्चिरादिगतिः राजसीधूमादिगतिः तामसीजायस्वम्रियस्वेत्येवंरूपा
तत्राद्याद्दहराद्युपासकानांद्वितीयाकर्मिणां तृतीयान्येषांपरमांगतिं नास्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवलीयंतइति ज्ञानिप्राप्याम् ८३ पूर्वमेववन्चित्रकू
टगिरौ ८४ इतिश्री॰उत्तर॰मात्तृस्वर्ग॰ सप्तमःसर्गः७

अथेति कस्मिन्कस्मिंश्चिदित्यर्थः मातुलेनाहूतः स्वदेशसमीपवर्तिगंधर्वविषयस्थगंधर्ववधार्थम् १ तिस्रः कोटीः गंधर्वनायकान् हत्वेत्यन्व
यः पुरेपुष्करावती तक्षशिलाख्ये २ स्रुतौ पुष्कर तक्षनामानौ ३ ४ कुमारौ स्वपुत्रौ पश्चिमां दिशं याहीति शेषः ५ ६ ७ ८ ततः समागम-

श्रीमहादेव उवाच अथ काले गते तस्मिन् भरतो भीमविक्रमः युधाजिता मातुलेन त्वाहूतोगात्ससैनिकः १
रामाज्ञयागतस्तत्र हत्वा गंधर्वनायकान् तिस्रः कोटीः पुरे द्वे तु निवेश्य रघुनंदनः २ पुष्करं पुष्करावत्यां तक्षं
तक्षशिलाह्वये अभिषिच्य स्रुतौ तत्र धनधान्यसमृद्धितौ ३ पुनरागत्य भरतो रामसेवापरोभवत् ततः शीतो र
घुश्रेष्ठो लक्ष्मणं प्राह सादरम् ४ उभौ कुमारौ सौमित्रे गृहीत्वा पश्चिमां दिशम् तत्र भिल्लान्विनिर्जित्य दुष्टान्सर्वा
पकारिणः ५ अंगदश्चित्रकेतुश्च महासत्वपराक्रमौ द्वयोर्द्वे नगरे कृत्वा गजाश्वधनरत्नकैः ६ अभिषिच्य स्रुतौ
तत्र शीघ्रमागच्छ मा पुनः रामस्याज्ञां पुरस्कृत्य गजाश्वबलवाहनः ७ गत्वा हत्वा रिपून्सर्वान्संस्थापयित्वा कु
मारकौ सौमित्रिः पुनरागत्य रामसेवापरोऽभवत् ८ ततस्तु काले महति प्रयाते रामं सदा धर्मपथे स्थितं हरिं
द्रष्टुं समागाद्दृषिवेषधारी कालस्ततो लक्ष्मणमित्युवाच ९ निवेदयस्वातिबलस्य दूतमां द्रष्टुकामं पुरुषोत्तमाय
रामाय विज्ञापनमस्ति तस्य महर्षिमुख्यस्य चिराय धीमन् १० तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिस्त्वरयान्वितः आच
चक्षे थ रामाय संप्राप्तं तपोधनम् ११ एवं ब्रुवंतं प्रोवाच लक्ष्मणं राघवो वचः शीघ्रं प्रवेशय तं तात मुनिः सत्कारपूर्व
कम् १२ लक्ष्मणस्तु तथेत्युक्त्वा प्रावेशयत तापसम् स्वतेजसा ज्वलंतं तं घृतसिक्तं यथानलम् १३

नानंतरम् ९ अतिबलस्य मह
र्षिमुख्यस्य दूतं रामं पुरुषोत्तमाय निवेदयस्व यस्मादहं दूतस्तस्य महर्षिमुख्यस्य रामाय चिराय विज्ञापनमस्ति रामं प्रति चिरकालं बोधनीयं वाक्य
मस्ति १० स सौमित्रिरित्यन्वयः ११ १२ १३

वर्धस्वेत्यस्यभूराज्याधिकस्वर्गराज्यलाभेनवर्द्धस्वेतितद्धृदयस्थितोऽर्थः १४ तेनानामयंपृष्टोरामस्तस्मैअनामयंपृष्ट्वाप्रोवाचेत्यन्वयः १५
यदर्थंयत्प्रापणार्थंतत्त्वमिवाक्यम् १६ इदंहमेवरहस्यमेव अनालक्ष्यंतृतीयेनेतिशेषः १७ तदेवस्पष्टयति नान्येति निरीक्षेद्वाकथयं
तावावामितिशेषः १८ अत्ररहः रहस्थानेजनआवाभ्यामतिरिक्तस्तृतीयोजनइत्यर्थः १९ कोवापित्वंवाअन्योवायेनत्वंविसर्जितःप्रेषितः

सोऽभिगम्यरघुश्रेष्ठंदीप्यमानःस्वतेजसा मुनिर्मधुरवाक्येनवर्द्धस्वेत्याहराघवम् १४ तस्मैसमुनयेरामःपूजां
कृत्वायथाविधि पृष्ट्वानामयमव्यग्रोरामःपृष्टोथतेनसः १५ दिव्यासनेसमासीनोरामःप्रोवाचतापसम् यद
र्थमागतोसित्वमिहतत्प्रापयस्वमे १६ वाक्येनचोदितस्तेनरामेणाहमुनिर्वचः इदंहमेवमयोक्तव्यमनालक्ष्यंतु
तद्वचः १७ नान्येनचैतच्छ्रोतव्यंनाख्यातव्यंचकस्यचित् शृणुयाद्वानिरीक्षेद्वायःसवध्यस्त्वयाप्रभो १८ त
थेतिचप्रतिज्ञायरामोलक्ष्मणमब्रवीत् तिष्ठत्वंद्वारिसौमित्रेनायात्वत्रजनोरहः १९ यद्यागच्छतिकोवापिसव
ध्योमेनसंशयः ततःप्राहमुनिंरामोयेनवात्वंविसर्जितः २० यत्तेमनीषितंवाक्यंतद्वदस्वममाग्रतः ततः
प्राहमुनिर्वाक्यंशृणुरामयथातथम् २१ ब्रह्मणाप्रेषितोस्मीशकार्यार्थेतेतिकंप्रभो अहंहिपूर्वजोदेवतवपु
त्रःपरंतप २२ मायासंगमजोवीरःकालःसर्वहरःस्मृतः ब्रह्मात्वामाहभगवान्सर्वदेवर्षिपूजितः २३

तस्यवामनीषितम् अथवा तेतवैवमनीषितम् यद्वाक्यंतद्वदस्व २० यथातथंसत्यमित्यर्थः २१ त्वंकइतिजिज्ञासांसंभा
व्य स्वयमेवोत्तरमाहाहंहीति पूर्वजःसर्वसृष्ट्यपेक्षयापूर्वःमहत्तत्त्वस्यैवायमंशविशेषइत्याह अतिरिक्तमेवेदंतत्त्वमि
तिशेषः २२ मायासंगमस्तदीक्षणमात्रम् २३

अथ ब्रह्मवाक्यमाह रक्षितुमिति समयः अवतारसमये कृतः कालः एतावंतं कालं भूलोके स्थित्वा पुनः स्वर्गमागंतव्यमेवंरूपः ननु मम स्व
र्गणकः संबंधः इत्याशंकां निवर्तयितुं पूर्वकथामाह पुरेति सदेव सौम्येदमग्र आसीदिति श्रुतेः मायापि कार्याक्षमत्वात्त्वदभेदेनैव तदेति-
भावः २४ भार्यया मायया भवत्सांनिध्येन तस्या अप्येवं परिणामशीलत्वादिति भावः भोगवंतं शेषं तमप्रभाव आर्षः एतावुभावपि महत्तत्वा
धिष्ठातारावित्याहुः २५ ससत्त्वौ सपराक्रमौ तन्मेदोस्थिसंचयं तद्रूपाम् २६ इमां मेदिनीं निर्मितवानिति शेषः तत्र स्रक्सस्य नाभ्यां विद्यमाने

रक्षितुं स्वर्गलोकस्य समयस्ते महामते पुरा त्वमेक एवासील्लोकान्संहृत्य मायया २४ भार्यया सहितस्त्वं मामादौ
पुत्रमजीजनः तथा भोगवतं नागमनंतमुदकेशयम् २५ मायया जनयित्वा त्वं द्वौ ससत्त्वौ महाबलौ मधुकैट
भकौ दैत्यौ हत्वा मेदोस्थिसंचयम् २६ इमां पर्वतसंबद्धां मेदिनीं पुरुषर्षभ पद्मे दिव्यार्कसंकाशे नाभ्यामुत्पा
द्य मामपि २७ मां विधाय प्रजाध्यक्षं मयि सर्वं न्यवेदयत् सोयं संयुक्तसंभारस्त्वामवोचं जगत्पते २८ रक्षां विध
त्स्व भूतेभ्यो ये मे वीर्यापहारिणः ततस्त्वं कश्यपाज्जातो विष्णुर्वामनरूपधृक् २९ हतवानसि भूभारं वधाद्रक्षो
गणस्य च सर्वासूत्सार्यमाणासु प्रजासु धरणीधर ३० रावणस्य वधाकांक्षी मर्त्यलोकमुपागतः दशवर्ष
सहस्राणि दशवर्षशतानि च ३१ कृत्वा वासस्य समयं त्रिदशेष्वात्मनः पुरा स ते मनोरथः पूर्णः पूर्णे चायुषि
ते नृषु ३२ कालस्तापसरूपेण त्वत्समीपमुपागमम् ततो भूयश्च ते बुद्धिर्यदि राज्यमुपासितुम् ३३ पद्मे मामुत्पाद्य २७

तं च मां प्रजाध्यक्षं विधाय भवान् मयि सर्वं प्रजोत्पादनपालनादिभारं न्यवेदयत् स्थापितवान् संयुक्तसंभारः अंगीकृतप्रजोत्पाद
नादिव्यवहारः २९ मे वीर्यापहारिणः मे वीर्यस्य मत्प्रजानां दुःखदा इत्यर्थः ततः मां प्रति तथा प्रतिज्ञानोत्तरमित्यर्थः २९ ३० ३१ सम
यं वासकालप्रतिज्ञां मनोरथः प्रतिज्ञाविषयः कालः नृषु नृलोके आयुषि पूर्णे सति ३२ अहं कालस्तापसरूपेण त्वत्समीपमुपागमं प्राप्तवा
नस्मि ३३

तन्नथाभवराज्यमुपास्वेत्यर्थः ३४ ३५कृत्स्नस्यजगतोंतकम् नाशकंकालमित्यर्थः ३६ कार्यार्थसंभवः तेननिष्पन्नकार्यस्यावस्थानेनप्रयो
जनमित्यर्थः ३७ मनोरथः अयमेवमेमनोरथोयदितोगमनमितिभावः ३८ स्थातव्यंतद्रक्षणायेोद्युक्तेनभाव्यंमाययेत्यनेनसर्वमिदंमायेवे

तत्तथाभवभद्रंतेएवमाहपितामहः यदितेगमनेबुद्धिर्देवलोकंजितेंद्रिय ३४ सनाथाविष्णुनादेवाभवंतुविगतज्व
राः चतुर्मुखस्यतद्वाक्यंश्रुत्वाकालेनभाषितम् ३५ हसन्रामस्तदावाक्यंकृत्स्नस्यांतकमब्रवीत् श्रुतंतववचोमेद्यम
मापीष्टतरंतुतत् ३६ संतोषः परमोज्ञेयस्त्वदागमनकारणात् त्रयाणामपिलोकानांकार्यार्थेममसंभवः ३७ भद्रंतेस्त्वा
गमिष्यामियतएवाहमागतः मनोरथस्तुसंप्राप्तोनमेत्रास्तिविचारणा ३८ मत्सेवकानांदेवानांसर्वकार्येषुवैमया स्था
तव्यंमाययापुत्रयथाचाहप्रजापतिः ३९ एवंतयोःकथयतोर्दुर्वासामुनिरभ्यगात् राजद्वारंराघवस्यदर्शनापेक्षयाहृ
तम् ४० मुनिर्लक्ष्मणमासाद्यदुर्वासावाक्यमब्रवीत् शीघ्रंदर्शयराममेकार्यमित्यंतमाहितम् ४१ तच्छ्रुत्वामाहसौ
मित्रिर्मुनिंज्वलनतेजसम् रामेणकार्यंकिंतेद्यकिंतेभीष्टंकरोम्यहम् ४२ राजाकार्यांतरेव्यग्रोमुहूर्तंसंप्रतीक्ष्य
ताम् तच्छ्रुत्वाक्रोधसंतप्तोमुनिःसौमित्रिमब्रवीत् ४३ अस्मिन्क्षणेतुसौमित्रेनदर्शयसिचेद्विभुम् रामसविष
यवंशंभस्मीकुर्यांनसंशयः ४४ श्रुत्वातद्वचनंघोरंभृशंदुर्वाससोभृशम् स्वरूपंतस्यवाक्यस्यचिंतयित्वासल
क्ष्मणः ४५ सर्वनाशाद्वरंमेद्यनाशोह्येकस्यकारणात् निश्चित्यैवंततोगत्वारामायमाहलक्ष्मणः ४६ सौमित्रेर्वच
नंश्रुत्वारामःकालंव्यसर्जयत् शीघ्रंनिर्गम्यरामोऽपिददर्शात्रेःसुतंमुनिम् ४७

तिध्वनितम् ३९ आहृतंयथाभवतितथाद
र्शनेच्छयाराजद्वारमभ्यगात् ४० ४१ रामेणकार्यंकिंतेइति तत्सर्वंकार्यमहंसंपादयामीतिभावः तदेवाह किंतेइत्यादि ४२ ४३ वंशंदशरथस्येतिशेषः
तेनसर्वेषांभवदादीनांनाशंकरिष्यामीत्यर्थः ४४ भृशमतिशयेनघोरमित्यन्वयः स्वरूपंवाच्यंव्यंग्यंचार्थम् ४५ कारणाद्दुर्वाससोरूपात् ४६ ४७

४८ वर्षसहस्राणांसंबंधीयउपवासस्तस्यसमापनं समाप्तम् आर्षः ४९ यत्सिद्धं गृहेस्ति तद्भोजनमिच्छामि ५० अमृतममृतवत्स्वादु ५१ का
लेनभाषितमित्यन्वयः स्मृत्वाचशोकादियुक्तः सन् ५२ मनसाहतप्रायं ज्ञात्वाप्रतिज्ञायाअन्यथाकर्तुमशक्यत्वादितिभावः ५३ ५४ स्ने

रामोभिवाद्यसंप्रीतोमुनिंपप्रच्छसादरम् । किंकार्यंतेकरोमीतिमुनिमाहरघूत्तमः ४८ तच्छ्रुत्वारामवचनंदु
र्वासारामसब्रवीत् अद्यवर्षसहस्राणांमुपवाससमापनम् ४९ अन्नोभोजनमिच्छामिसिद्धंयत्तेरघूत्तम
रामोमुनिवचःश्रुत्वासंतोषेणसमन्वितः ५० ससिद्धमन्नंमुनयेयथावत्समुपाहरत् मुनिर्भुक्त्वान्नममृतंसं
तुष्टःपुनरभ्यगात् ५१ स्वमाश्रमंगतेतस्मिन्रामःसस्मारभाषितम् कालेनशोकदुःखार्तोविमनाश्चातिवि
क्लवः ५२ अवाङ्मुखोदीनमनानशशाकाभिभाषितुम् मनसालक्ष्मणंज्ञात्वाहतप्रायंरघूद्वहः ५३ अवाङ्मु
खोबभूवाथतूष्णीमिवाखिलेश्वरः ततोरामंविलोक्याहसौमित्रिर्दुःखसंप्लुतम् ५४ तूष्णींभूतांचिंतयंतंगर्हंतं
स्नेहबंधनम् मत्कृतेत्यजसंतापंजहिमांरघुनंदन ५५ गतिःकालस्यकलितापूर्वमेवेदृशीप्रभो त्वयिहीनप्रति
ज्ञेतुनरकोमेध्रुवंभवेत् ५६ मयिप्रीतिर्यदिभवेद्यद्यनुग्राह्यताववत्यक्त्वाशंकांजहिप्राज्ञमामाधर्मंत्यजप्रभो
५७ सौमित्रिणोक्तंतच्छ्रुत्वारामश्चलितमानसः आहूयमंत्रिणःसर्वान्वसिष्ठंचेदमब्रवीत् ५८ मुनेरागमनं
यत्तुकालस्यापिहिभाषितम् प्रतिज्ञामात्मनश्चैवसर्वमावेदयत्प्रभुः ५९ श्रुत्वारामस्यवचनंमंत्रिणःसपुरो
हिताःऊचुःप्रांजलयःसर्वेराममक्लिष्टकारिणम् ६०

हकृतंबंधनंगर्हंतंनिंदंतंस्नेहाद्वधेशक्तत्वात्तदकरणेचप्रतिज्ञाहानि
रितिचिंतयंतम् ५५ पूर्वमेवेदृशीनिश्चितमवश्यंभावीतिभावः मत्कृतेत्वत्प्रतिज्ञाहानौममापिनरकइत्यर्थः ५६ धर्मंमात्यजेत्यन्वयः अ ३६
नेनप्रतिज्ञापालनमेवक्षत्रियस्यमुख्योधर्मस्तद्विधेयानांचतत्प्रतिज्ञानिर्वाहणंपरमोधर्मइतिचसूचितम् ५७ चलितमानसस्त्यक्तभ्रातृ
स्नेहः ५८ मुनेर्दुर्वाससः ५९ ६०

भूभारहारिणस्तावन्मात्रफलकतयाधृतशरीरस्य तव पूर्वंत्वत्तः पूर्वमित्यर्थः लक्ष्मणगमनंनिर्दिष्टंभाविसखथोस्माभिर्ज्ञातएवास्ते ६१
प्रतिज्ञातेर्थेपरित्यक्ते अन्यथाकृते ६२ धर्मेनष्टेराज्ञइतिशेषः नवत्रैलोक्यपालकत्वेनत्वद्धर्मनाशेसंपूर्णत्रैलोक्यनाशइतिभावः ६३ ६४

पूर्वमेवहिनिर्दिष्टंतवभूभारहारिणः लक्ष्मणेनवियोगस्तेज्ञातोविज्ञानचक्षुषा ६१ त्यजाशुलक्ष्मणंरामसाप्रति
ज्ञांत्यजप्रभो प्रतिज्ञातेपरित्यक्तेधर्मोभवतिनिःफलः ६२ धर्मेनष्टेखिलंरामत्रैलोक्यंनश्यतिध्रुवम् त्वंतुसर्वस्य
लोकस्यपालकोसिरघूत्तम ६३ त्यक्तालक्ष्मणमेवैकंत्रैलोक्यंत्रातुमर्हसि रामोधर्मार्थसहितंवाक्यंतेषामनिं
दितम् ६४ सभामध्येसमाश्रुत्यप्राहसौमित्रिमंजसा यथेष्टंगच्छसौमित्रेमाभूद्धर्मस्यसंक्षयः ६५ परित्यागोवधो
वापिसतामेवोभयंसमम् एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेदुःखव्याकुलितेक्षणः ६६ रामंप्रणम्यसौमित्रिःशीघ्रंगृहमगात्स्वकम्
ततोगात्सरयूतीरमाचम्यसकृतांजलिः ६७ नवद्वाराणिसंयम्यमूर्ध्निप्राणमधारयत् यदक्षरंपरंब्रह्मवासुदेवा
ख्यमव्ययम् ६८ पदंतत्परमंधामचेतसासोभ्यचिंतयत् वायुरोधेनसंयुक्तंसर्वेदेवाःसहर्षयः ६९ साग्नयोलक्ष्म
णंपुष्पैस्तुष्टुवुश्चसमाकिरन् अदृश्यंविबुधैःकैश्चित्सशरीरंसवासवः ७० गृहीत्वालक्ष्मणंशक्रःस्वर्गलोकमथा
गमत् ततोविष्णोश्चतुर्भागंतंदेवंसुरसत्तमाः सर्वेदेवर्षयोहृष्टालक्ष्मणंसमपूजयन् ७१

समाश्रुत्य ६५ वसिष्ठादिवाक्यं
श्रुत्वेत्यर्थः सतामुभयंसममेवेत्यन्वयः उक्तेउक्तवतीत्यर्थः ६६ ६७ नवद्वाराणिचक्षुषीकर्णौनासिकामुखंपायूपस्थेब्रह्मरंध्रंचेति६८
अभ्यचिंतयत् वासुदेवोहमित्यध्यायत ६९ तुष्टुवुःपुष्पैःसमाकिरंश्चविबुधैःकैश्चिददृश्यंकैरपिदेवैर्नदृश्यमित्यर्थः ७० ७१

हरौहर्यंशेसिद्धलोकगतयोगिनः तल्लोकस्ययोगिनइत्यर्थः आहितंप्राप्तंमहाहिरूपंयेनतत् दुग्धंयथादधिभावमापद्यते तथायमेव
देहस्तत्राहिरूपतांप्रापइत्यर्थः ७२ इतिश्रीमत्सकलराज॰ उत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ८ नैगमावणिजः १ अद्यचाहमित्यर्थः पदा
नुगः पदान्यनुलक्षीकृत्यगंता अन्यथातेनबहुव्यवधानंस्यादित्यर्थः २ उक्तेउक्तवतिसति ३ भरतोवापिभरतश्चापीत्यर्थः राज्यंगर्ह

लक्ष्मणेहिदिवमागतेहरौसिद्धलोकगतयोगिनस्तदा ब्रह्मणासहसमागमन्मुदाद्दृष्टुमाहितमहाहिरूपकम् ७२
इतिश्रीमदध्यात्म॰ उमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेअष्टमःसर्गः ८ श्रीमहादेवउवाच लक्ष्मणंतुपरि
त्यज्यरामोदुःखसमन्वितः मंत्रिणोनैगमांश्चैववसिष्ठंचेदमब्रवीत् १ अभिषेक्ष्यामिभरतमधिराज्येमहामतिम्
अद्यचाहंगमिष्यामिलक्ष्मणस्यपदानुगः २ एवमुक्तेरघुश्रेष्ठेपौरजानपदास्तदा द्रुमाइवछिन्नमूलादुःखार्ताःपतिताभुवि ३ मूर्च्छितोभरतोवापिश्रुत्वारामाभिभाषितम् गर्हयामासराज्यंसमाहेदूरामसन्निधौ ४ सत्येन
चशपेनाहंत्वांविनादिविवाभुवि कांक्षेराज्यंरघुश्रेष्ठशपेत्वत्पादयोःप्रभो ५ इमौकुशलवौराजन्नभिषिंचस्वराघव
व कोसलेषुकुशंवीरमुत्तरेषुलवंतथा ६ गच्छंतुदूतास्त्वरितंशत्रुघ्नानयनायहि अस्माकमेतद्गमनंस्त्ववासाय
शृणोतुसः ७ भरतेनोदितंश्रुत्वापतितास्ताःसमीक्ष्यतम् प्रजाश्चभयसंविग्नारामविश्लेषकातराः ८ वसि
ष्ठोभगवान्राममुवाचसदयंवचः पश्यताताद्दरात्सर्वाःपतिताभूतलेप्रजाः ९

यामास तन्निंदापूर्वकमिदंप्राहचेत्यर्थः ४ सत्येनशपेसत्यंमेनश्यतुयदिराज्याकांक्षेत्येकःशपथः त्वत्पादयोश्चशपेत्वत्पादयोःस्पर्शं
नचशपथइत्यपरःशपथः ५ तर्हिसर्वगमनेकोराज्यंपालयिष्यतीत्याशंक्याहेमाविति ६७ तंतथाकुर्वंतंवदंतंपतिताभुवीतिशेषः ८ नातेनिसं
बोधनम् ९

भावानुगंअभिप्रायानुगंपूज्येतिल्यबार्थः १० ११ अयंत्वदनुगमनरूपः १२ १३ तपोवनाद्यन्यतमंयद्गंतासितदनुयामइत्यर्थः १४ १५ १६ १७

तासांभावानुगंरामप्रसादंकर्त्तुमर्हसि श्रुत्वावसिष्ठवचनंताःसमुत्थाप्यपूज्यच १० सस्नेहोरघुनाथस्ताःकिंकरोमी
तिचाब्रवीत् ततःप्रांजलयःप्रोचुःप्रजाभक्त्यारघूद्वहम् ११ गंतुमिच्छसियत्रत्वमनुगच्छामहेवयम् अस्माकमेषा
परमाप्रीतिर्धर्मोयमक्षयः १२ तवानुगमनेरामहृद्गतानोदृढामतिः पुत्रदारादिभिःसार्द्धमनुयामोघसर्वथा १३ त
पोवनंवास्वर्गंवापुरंवारघुनंदन ज्ञात्वातेषामनोदार्ढ्यंकालस्यवचनंयथा १४ भक्तंपौरजनंचैवबाढमित्याहरा
घवः कृत्वैवंनिश्चयंरामस्तस्मिन्नेवाहनिप्रभुः १५ प्रस्थापयामासचतौरामभद्रःकुशीलवौ अष्टौरथसहस्राणि
सहस्रंचैवदंतिनाम् १६ षष्टिंचाश्वसहस्राणामेकैकस्मैददौबलम् बहुरत्नौबहुधनौहृष्टपुष्टजनावृतौ १७ अ-
भिवाद्यगतौरामंकृच्छ्रेणतुकुशीलवौ शत्रुघ्नानयनेदूतान्प्रेषयामासराघवः १८ तेदूतास्त्वरितंगत्वाशत्रुघ्नाय
न्यवेदयन् कालस्यागमनपश्चादत्रिपुत्रस्यचेष्टितम् लक्ष्मणस्यचनिर्याणंप्रतिज्ञांराघवस्यच १९ पुत्राभिषेच
नंचैवसर्वंरामचिकीर्षितम् श्रुत्वातद्दूतवचनंशत्रुघ्नःकुलनाशनम् २० व्यथितोऽपिधृतिंलब्ध्वापुत्रावाहूयसत्व
रः अभिषिच्यसुबाहूंवैमथुरायांमहाबलः २१

कृच्छ्रेणभगवद्वियोगजदुःखासहिष्णुतयाक्लेशेन १८ अत्रिपुत्रस्यदुर्वास
सः प्रतिज्ञांप्रजासहनयनविषयाम् १९ चिकीर्षितंस्वर्गमनरूपं कुलस्यभ्रातृसमूहस्यनाशनम् २० २१ ७

२२ अक्षय्यैर्ऋषिभिः अतश्चिरजीविभिर्वसिष्ठाद्यैः२३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ मेवचनात्प्रशाधि राक्षसंरक्षः सं बंधिराज्यम् प्रशाधि अतोन्यन्माबद्दत्याह शापितोसीति अन्यवचनोक्तौमद्दधपातकंतवेतिभावः ३३ ३४ ममाज्ञांचिरंजीवेत्येवं-

यूपकेतुंचविदिशानगरेशत्रुसूदनः अयोध्यांत्वरितंभागात्स्वयंरामदिदृक्षया २२ ददर्शचमहात्मानंतेजसाज्वलनप्रभम् दुकूलयुगसंवीतंऋषिभिश्चाक्षय्यैर्वृतम् २३ अभिवाद्यसमानार्थंशत्रुघ्नोरघुपुंगवम् प्रांजलिर्धर्मसहितंवाक्यंप्राहमहामतिः २४ अभिषिच्यसुतौतत्रराज्येराजीवलोचनः तवानुगमनेराजन्विद्धिमांकृतनिश्चयम् २५ त्यक्तुंनार्हसिमांवीरभक्तंतवविशेषतः शत्रुघ्नस्यदृढांबुद्धिंविज्ञायरघुनंदनः २६ सज्जीभवत्वमध्यान्हेभवानित्यब्रवीद्वचः अथक्षणात्समुत्पेतुर्वानराःकामरूपिणः २७ ऋक्षाश्चराक्षसाश्चैवगोपुच्छाश्चसहस्रशः ऋषीणांदेवतानांचपुत्राराामस्यनिर्गमम् २८ श्रुत्वाप्रोचूरघुश्रेष्ठंसर्वेवानरराक्षसाः तवानुगमनेविद्धिनिश्चितार्थान्हिनःप्रभो २९ एतस्मिन्नंतरेरामंसुग्रीवोपिमहाबलः यथावदभिवाद्याहराघवंभक्तवत्सलम् ३० अभिषिच्यांगदंराज्येआगतोस्मिमहाबलम् तवानुगमनेराम विद्धिमांकृतनिश्चयम् ३१ श्रुत्वातेषांदृढंवाक्यंऋक्षवानररक्षसाम् बिभीषणमुवाचेदंवचनंमृदुसादरम् ३२ धरिष्यतिधरायावत्प्रजास्तावत्प्रशाधिमे वचनाद्राक्षसंराज्यंशापितोसिममोपरि ३३ नकिंचिदुत्तरंवाच्यंत्वयामत्कृतकारणात् एवंबिभीषणंतूक्त्वा हनूमंतमथाब्रवीत् ३४ मारुतेत्वंचिरंजीवममाज्ञांमामृषाकृथाः जांबवंतमथप्राहतिष्ठत्वंद्वापरांतरे ३५

रूपांद्वापरांतरे एतच्चतुर्युगीभिन्नंयत्किंचित् चतुर्युग्यंतर्गतद्वापरे ३५ ५ ५ ५

युद्धं भवेत् भविष्यति ततः स्वर्गं गमिष्यसीति शेषः अत्र जांबवद्ग्रहणं मैंदद्विविदयोरप्युपलक्षणम् तान् हनूमज्जांबवदादीन्भि
न्नान् ३६ ३७ प्रास्थानिकं महाप्रस्थानोचितम् क्षौमांबर इत्यादि रामविशेषणं ३८ पद्मा लक्ष्मीः पूर्वं गता सीता तत्काले लक्ष्मीरूपेण
सन्निहिता जातेत्यर्थः ३९ अरुणकंजहस्ता रक्तपद्महस्ता भूस्तदधिष्ठात्री देवता एवमग्रेपि बोध्यं ४० दिव्या मुनयः सनकादयः श्रुतीनां

मया सार्द्धं भवे यद्धृद्यं यत्किंचित्कारणांतरे ततस्तान् राघवः प्राह ऋक्षराक्षसवानरान् ३६ सर्वानेवं मया सार्द्धं प्रयाते
तिदयान्वितः ततः प्रभाते रघुवंशनाथो विशालवक्षा असितकंजनेत्रः पुरोधसं प्राह वसिष्ठमार्य यात्वग्निहोत्राणि
पुरो गुरो मे ३७ ततो वसिष्ठोपि चकार सर्वं प्रास्थानिकं कर्म महद्विधानात् क्षौमांबरो दर्भपवित्रपाणिर्महाप्र
याणाय गृहीतबुद्धिः ३८ निष्क्रम्य रामो नगरात् सिताभ्राच्छशीव यातः शशिकोटिकांतिः रामस्य सव्ये सितपद्महस्ता
पद्मा गता पद्मविशालनेत्रा ३९ पार्श्वे यदक्षे रुणकंजहस्ता श्यामा यया यो भूरपि दीप्यमाना शास्त्राणि शस्त्राणि धनुष्य बा
णा जग्मुः पुरस्तात् धृतविग्रहास्ते ४० वेदाश्च सर्वे धृतविग्रहाश्च ययुश्च सर्वे मुनयश्च दिव्याः माता श्रुतीनां प्रणवेन साध्वी
ययौ हरिं व्याहृतिभिः समेता ४१ गच्छंतमेवानुगता जनास्ते सपुत्रदाराः सह बंधुवर्गैः अनावृतद्वारमिवापवर्गं रामं
व्रजंतं ययुरात्तकामाः ४२ सांतःपुरः सानुचरः सभार्यः शत्रुघ्नयुक्तो भरतोनुयायात् गच्छंतमालोक्य रमासमेतं श्री
राघवं पौरजनाः समस्ताः ४३ सबालवृद्धाश्च ययुर्द्विजाग्र्याः सामात्यवर्गाश्च समंत्रिणो ययुः सर्वे गताः क्षत्रमुखाः प्र
हृष्टा वैश्याश्च शूद्राश्च तथापरे च ४४

माता गायत्री ४१ अनावृतद्वारमिवापवर्गतुल्यं व्रजंतं राममनुययुः ४२ अनुयायात् अन्वगच्छदि
त्यर्थः क्वचित्तथैव पाठः ४३ सामात्यवर्गाः समंत्रिणो द्विजाग्र्याः ययुः क्षत्रमुखाः क्षत्रं क्षत्रियो मुखं मुख्या अग्रेसरा येषां ताहशा वैश्यादयः ४४

४५ दुःखबाह्यसुखयोगाभावेहेतुः आनंदरूपानुगता आनंदरूपंसम्यगनुगताः तदनुगमनात् तदानंदप्रतिभासात् तदयोगः सर्वत्र
वैराग्यंचेतिभावः ४६ जग्मुरनुजग्मुः योरामम्मनारामंनयातोनानुयातस्ताहशोजंतुर्नासीदित्यर्थः ४७ राजनिगतेखिलंपुरंशून्यंब
भूव हरिनेत्रजातांसरयूम् ४८ स्मृतंपावनंविराड्रूपमात्मनोयेनसः अशेषमिदंजगत् हृदिस्थंददर्श आत्मानंविराड्रूपंस्मृ

सुग्रीवमुख्याहरिपुंगवाश्चस्नाताविशुद्धाःशुभशब्दयुक्ताः नकश्चिदासीद्भवदुःखयुक्तोदीनोथवाबाह्यसु
खेषुसक्तः ४५ आनंदरूपानुगताविरक्ताययुश्चरामपशुभृत्यवर्गैः भूतान्यदृश्यानिचयानितत्रयेप्राणिनः
स्थावरजंगमाश्च ४६ साक्षात्सरात्मानमनंतशक्तिंजग्मुर्विरक्ताःपरमेकमीशम् नासीदयोध्यानगरेतुजंतुः
कश्चित्तदारामम्मनानयातः ४७ शून्यंबभूवाखिलमेवतत्रपुरंगतेराजनिरामचंद्रे ततोऽतिदूरंनगरात्सग
त्वाददर्शनदींतांहरिनेत्रजाताम् ४८ ननंदरामःस्मृतपावनोऽसौददर्शचाशेषमिदंहृदिस्थम् अथागतस्तत्र
पितामहोमहान्देवाश्चसर्वेऋषयश्चसिद्धाः ४९ विमानकोटीभिरपारपारंसमावृतंखंसुरसेविताभिः रविप्रका
शाभिरभिस्फुरत्तज्ज्योतिर्मयंतत्रनभोबभूव ५० स्वयंप्रकाशैर्महतांमहद्भिःसमाकृतंपुण्यकृतांवरिष्ठैः ववुश्च
वाताश्चसुगंधवंतोववर्षवृष्टिःकुसुमावलीनाम् ५१ उपस्थितेदेवमृदंगनादेगायत्सुविद्याधरकिन्नरेषु रामस्तु
पद्भ्यांसरयूजलंसकृत्स्पृष्ट्वापरिक्रामदनंतशक्तिः ५२

तवानित्यर्थः ४९ अपारपारं अवधिरूपपारद्वयहीनंताहशमपिविमानावृतमा
सीत् ज्योतिर्मयंनक्षत्रगणप्रचुरमिव ५० यत्रलोकेपुण्यंकृत्वास्वर्गेसर्वेभ्यआधिक्यंप्राप्ताःतैश्चनभःसमावृतम् चोपादपूरणे
५१ परिक्रामत् पर्यक्रामत् जलोपर्यगच्छदित्यर्थः तत्रैवहेतुगर्भविशेषणमनंतशक्तिरिति ५२ ७

हे परमात्मन् परमेश्वरः जगत्सृष्टिस्थितिलयकर्तात्वमेवेत्यर्थः त्वमेशंएकंनिजंतत्वंब्रह्मरूपंजानासि ५३ नन्वेवंब्रह्मज्ञस्यब्रह्मरूपस्यक थंशरीरपरिग्रहोतआह तथापीति भक्तानुग्रहार्थंमाययासर्वमिदंकृतमिति भावः अतोवैष्णवंदेहंप्रविश्यदेवान्पाहिरक्ष ५४ यदी ति यज्ञइत्यर्थः अथवायोपरोदेहस्तवरोचते तंप्रविश्यपाहि एवंविष्णुरूपंत्वांमांविना अन्येपुरुषानजानंति ५५ एवंविष्णुरूपंज्ञात्वा

ब्रह्मातदाप्राहकृतांजलिस्त्वंरामंपरात्मन् परमेश्वरस्त्वम् विष्णुः सदानंदमयोसिपूर्णोजानासिनत्वंनि जमेशमेकम् ५३ तथापिदासस्यममाखिलेशकृतंवचोभक्तपरोसिविद्वन् त्वंम्मात्वभिर्वैष्णवमेकमाद्यंप्रवि श्यदेहंपरिपाहिदेवान् ५४ यद्वापरोवायदिरोचतेतंप्रविश्यदेहंपरिपाहिनस्त्वम् त्वमेवदेवाधिपतिश्चविष्णु र्जानंतिनत्वांपुरुषाविनामाम् ५५ सहस्रकृत्वस्तुनमोनमस्तेप्रसीददेवेशपुनर्नमस्ते पितामहप्रार्थनयासरामः पश्यत्सुदेवेषुमहाप्रकाशः ५६ मुष्णंश्चचक्षूंषिदिवौकसांतदाबभूवचक्रादियुतश्चतुर्भुजः शेषोबभूवेश्वरतल्पभू तःसौमित्रिरत्यद्भुतभोगधारी ५७ बभूवतुश्चक्रदरौचदिव्यौकैकेयिसूनुर्लवणांतकश्च सीताचलक्ष्मीरभव त्पुरेव रामोहिविष्णुःपुरुषःपुराणः ५८

भक्त्याप्रणमति सहस्रेति ५६ चक्षूंषिमुष्णन् स्वप्रभयेतिशेषः रामदेहए वतथाभूतोजातः अनेनविष्णुदेहएवमाययाद्विभुजत्ववैशिष्ट्येनलोकदृग्गोचरआसीदिति सूचितम् भोगः सर्पशरीरंपूर्वंगतो पिसतस्मिन्नवसरेतेनसन्निहितः ५७ दरः शंखः लवणांतकः शत्रुघ्नः सीताचपुरेवलक्ष्मीरूपाभवत् सापितत्कालेलक्ष्मीरू पेणसन्निहितासीदितिशेषः हियतोरामोविष्णुरित्यर्थः ५८ ७ ७ ७

अ॰रा॰टी॰ ४०

पूर्वशरीरकेणविष्णुदेहेन ५९ ६० नन्वेवंभगवतोविष्णुरूपप्राप्त्यावैकुंठवासइत्यायातं एवंचसभापर्वणिभारतेसर्वदिक्पालसभाव उ॰कां॰ ७
र्णनेयमसभाप्रस्तावेदाशरथीरामोयमसभायांदृष्टइतिनारदेनोक्तंतद्विरुध्यतेइतिचेत् अत्रवदामः अवतारपरिग्रहस्यहिप्रयोज
नदूयंदुष्टवधेनशिष्टपालनंस्वाचरणेनलोकानांधर्ममर्यादाबोधनंच एतदर्थमेवतेषांतत्तत्कर्मानुष्ठानेप्रवृत्तिरन्यथाअकामस्यभ

सहानुजःपूर्वशरीरकेणबभूवतेजोमयदिव्यमूर्तिः विष्णुंसमासाद्यसुरेंद्रमुख्यादेवाश्चसिद्धामुनयश्चयक्षाः ५९
पितामहाद्याःपरितःपरेशंस्तवैर्गृणंतःपरिपूजयंतः आनंदसंप्लावितपूर्णचित्ताबभूवुरिष्टाप्तमनोरथास्ते ६० तदा
हविष्णुर्द्रुहिणंमहात्माएतेहिभक्तामयिचानुरक्ताः यांतंदिवंमामनुयांतिसर्वेतिर्यक्शरीराअपिपुण्ययुक्ताः ६१

गवतः किंयज्ञाद्यनुष्ठानेन एवंचधर्मबोधनार्थंतदनुष्ठानवत् अजन्मेहृशधर्मानुष्ठानस्यामुकलोकवासःफलमितिबोधयितुंदाशरथीरा
मतंप्रत्यभिज्ञापकेनमायिकेनचिच्छरीरेणतल्लोकेवासेनाक्षतेःरामायणेएतदर्थाकथनंतुइतिहासेषुउक्तत्वात् सर्वज्ञानांवाल्मीक्यादीनांभूतभावि ४०
सर्वार्थज्ञानवत्वादित्यन्यत्रविस्तारः तदेति तदातस्मिन्समयेविष्णुर्द्रुहिणंब्रह्माणमाह मदनुगमनादेवपुण्ययुक्तत्वानुमानम् ६१

वैकुंठसाम्यं वैकुंठसमानलोकं स्वार्थे ष्यञ् चातुर्वर्ण्यादित्वादार्षत्वाद्वा एतान्ममाज्ञया समाविशस्व तादृशलोकं प्रवेशयस्व कोब्रह्मा सांतानिकालोकविशेषाः ६२ तेषांलोकानामुत्तमत्वमाह मदीयोपरि दीप्यमानान् ब्रह्मलोकादूर्ध्वं दीप्यमानान् अपिच येपि मनुष्यालयकालएवमरणकालएव नतु ततः प्रागपि कदाचित् तत्राप्यज्ञानतोवा अज्ञानतएव वाशब्द एवार्थः तेपवित्रंनाम रामेत्येनतद्गृणंति वदंति

वैकुंठसाम्यं परमं प्रयांतु समाविशस्वाशुममाज्ञयात्वम् श्रुत्वाहरेर्वाक्यमथाब्रवीत्कः सांतानिकान्यांतु विचित्रभोगान् ६२ लोकान्मदीयोपरि दीप्यमानांस्तद्भावयुक्ताः कृतपुण्यपुंजाः येचापितेरामपवित्रनाम गृण्हंति मर्त्यालयकालएव ६३ अज्ञानतोवापि भजंतु लोकांस्तानेवयोगैरपिचाधिगम्यान् ततोतिहृष्टाहरिराक्षसाद्याः स्पृष्ट्वाजलं त्यक्तकलेवरास्ते ६४ प्रपेदिरेभाक्तनमेवरूपंयदंशजाऋक्षहरीश्वरास्ते प्रभाकरं प्राह हरिप्रवीरः स्कुग्रीव आदित्यजवीर्यवत्त्वात् ६५ ततोनिमग्नाः सरयूजलेषु नराः परित्यज्य मनुष्यदेहम् आरुह्यदिव्याभरणाविमानं प्रापुश्च ते सांतनिकाख्यलोकान् ६६

तेपितानेवलोकान् योगैः प्राप्यान् भजंतु अनेनाजन्माभ्यस्तयोगोंतकाले तन्नामस्मर्तापिच समइतिसूचितम् ६३ ६४ योयदंशजः सतद्रूपमेवमापेत्यर्थः तदाह प्रभाकरमिति आदित्यज वीर्यवत्त्वात् आदित्यदेहजवीर्योत्पन्नत्वात् ६५ सांतनिकाख्येत्यत्र ह्रस्व आर्षः ६६

समदृष्टः भगवद्दृष्ट्याक्षीणसर्वपापाः विमुक्तसंगा भूत्वेतिशेषः ६७ अंजः शीघ्रम् ६८ अथरामायणपाठफलमाह यइति त
थापापंकुर्वन्नेषरामायणश्लोकमपिपठन् विमुक्तसर्वपापः रामस्यसालोक्यंप्रयाति राघवचोदितेन अंतर्यामितयारघुना

तिर्यक्प्रजाताश्चापिरामं दृष्ट्वाजलंप्रविष्टादिवमेवयाताः दिदृक्षवोजानपदाश्चलोकारामंसमालोक्यविमु
क्तसंगाः ६७ स्मृत्वाहरिंलोकगुरुंपरेशंस्पृष्ट्वाजलंस्वर्गमवापुरंजः एतावदेवोत्तरमाहशंभुः श्रीरामचं
द्रस्यकथावशेषम् ६८ यः पादमप्यत्रपठेत्सपापाद्विमुच्यतेजन्मसहस्रजातात् दिनेदिनेपापचयंप्रकु
र्वन्पठेन्नरः श्लोकमपीहभक्त्या ६९ विमुक्तसर्वाघचयः प्रयातिरामस्यसालोक्यमनन्यलभ्यम् आख्या
नमेतद्रघुनायकस्यकृतंपुराराघवचोदितेन ७० महेश्वरेणाप्तभविष्यदर्थंश्रुत्वातुरामः परितोषमे-
ति रामायणंकाव्यमनंतपुण्यंश्रीशंकरेणाभिहितंभवान्ये ७१

थप्रेरितेन ६९ ७० आप्तोव्यासः संबद्धोभवि-
ष्यदर्थो यत्रतदाख्यानंश्रुत्वारामः परितोषमेति भगवंतंसर्वगतंरामंश्रावयामीति बुद्ध्यायोवाचयति तद्वाचितं तत्सर्वगत्वा-
त् श्रुत्वावाचकस्योपरितोषमेति तत्परितोषेच तस्यसर्वार्थसिद्धिरितिभावः अनंतपुण्यंवाचकश्रोत्रोरनंतपुण्यदमित्यर्थः
७१

अध्यात्मरामं तत्सदघटितमध्यात्मरामायणाख्यं पुराणमित्यर्थः श्रोतुर्लिखितुश्चातिप्रसन्नः सन् सदासमीपेस्थितोभूत्वा
श्रियमातनोतीत्यन्वयः ७२ ७३ ७४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिव

भक्त्यापठेद्यः शृणुयात्सपापैर्विमुच्यतेजन्मशतोद्भवेश्च अध्यात्मरामं पठतश्चनित्यंश्रोतुश्चभक्त्यालिखि
तुश्चरामः ७२ अतिप्रसन्नश्चसदासमीपेसीतासमेतः श्रियमातनोति ७३ रामायणंजनमनोहरमादिका
व्यंब्रह्मादिभिः सुरवरैरपिसंस्तुतंच श्रद्धान्वितः पठतियः शृणुयाच्चनित्यंविष्णोः प्रयातिसदनंसविशु
द्धदेहः ७४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेउत्तरकांडेनवमःसर्गः ९ अध्यात्मोत्त
रकांडेसर्गाग्रहसंख्ययापरिक्षिप्ताः क्रतुशतसंख्याः श्लोकाः पुराणसंख्याश्चपुरहरेणोक्ताः १ पार्वत्यै
परमेश्वरेणगदितेह्यध्यात्मरामायणेकांडैः सप्तभिरन्वितेतिशुभदेसर्गाश्चतुःषष्टिकाः श्लोकानांतु-
शतद्वयेनसहितान्युक्तानिचत्वारिवैसाहस्राणिसमाप्तितः श्रुतिशतेषूक्तानितत्वार्थतः २

मणःपुत्रस्यश्रीरामव-
र्मणः कृतावध्यात्मरामायणेसेतावुत्तरकांडेनवमःसर्गः ९ हें पुस्तक मु॰ मुंबइंत बापुसदाशिवशेटहेगिष्टेश्रीवर्द्धनकरयाणिंआ
पल्या छापखान्यांत छापिलें. शके १७८८ क्षयनामसंवत्सरे कार्तिकासितापृष्ट्म्यामेदववासरेसंपूर्णमभूत् लिखिता.

॥ छ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउत्तरकांडःसमाप्तः ॥ छ ॥

[OrderDescription]
,CREATED=23.01.20 10:28
,TRANSFERRED=2020/01/23 at 10:34:29
,PAGES=47
,TYPE=STD
,NAME=S0002628
,Book Name=
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,